

Fejős Zoltán

Zenei karrierutak – két amerikai magyar zongoraművésznő példája

Az 1920-as évek elejének amerikai magyar rendezvényein rendre szerepelt Bíbor Olga és Kovács Lilly zongoraművész. Kisebbségi intenzitással ez később is előfordult, különösen Bíbor Olga számított a magyar műsorok szinte örökös fellépőjének. Olykor együtt is szerepeltek, egy késői – talán az utolsó? – közös előadásukat a floridai Hungarian Cultural Society szervezte meg 1952 áprilisában Miamiban, amelynek maguk is tagjai voltak.¹ A mai olvasó számára azonban egyik név sem mond igazán semmit, még az amerikai magyar múlt iránt érdeklődők sem kivételek ez alól. A kortárs Vasváry Ödön sem figyelt fel rájuk, érdemi adatot nem őriz róluk gyűjteménye, leszámítva két apró utalást Bíbor Olga vonatkozásában. Ha most mégis felidézem alakjukat, nem pusztán azért teszem, mert „megérdemlik”, hogy elfeledettségük ellenére ráhelyezzük őket a Magyarországról elszármazott művészek, muzsikusként képzeletbeli listájára, vagy besoroljuk őket – Kende Géza lelkesült szavaival élve – „a magyar zene amerikai aranykönyvébe”.² Másról, többről van szó. Nem „rehabilitációról”, netán újrafelfedezésről, vagy hasonlókról. Párhuzamos életrajzuk felvázolása ugyanis többet jelenthet, mint hiánypótlást, némi új adalékot egy letűnt korszak jellegzetességeit illetően. Kettejük példája az európai – ezen belül a magyar – zenei előadók egyesült államokbeli mobilitási útjainak rendszerébe illeszkedik a 20. század első felében. Nagyjából két eltérő érvényesülési útvonalat képviselnek a magyar–amerikai zenészmigráció gazdag múltjából, amelyet mindaddig épp a migráció jogán, illetve perspektívájából egyáltalán nem tárgyalt a magyar kutatás.³

Bíbor Olga és Kovács Lilly életrajzában vannak hasonló vonások, így leginkább az a két mozzanat, hogy csodagyerekként tűntek fel a magyarországi klasszikus zenei közegben, s mindketten fiatalon kerültek az Egyesült Államokba. Párhuzamos életrajzuk ugyanakkor két jól megkülönböztethető karrierutat mutat, kezdve azzal, hogy megérkezésüket követően más-más módon vetették meg lábukat új hazájukban. Nagyjából ugyanonnét érkeztek: a budapesti konzervatóriumból – bár nem azonos képzettséggel –, de a zene amerikai színpadának más-

¹ Floridai pillanatfelvételek. *Az Ember*, 1952. április 12., p. 4. – az estén rajtuk kívül Zsolt Ferenc szerepelt.

² Kende Géza: A magyar zene Amerikában. In: *Magyarok Amerikában III. köt., kézirat. Amerikai Magyar Alapítvány levéltára. Kende egyébként mindkettőjüket megemlíti, de részletesebben csak a „nagyobb” nevekre tér ki.*

³ Baily, John – Collyer, Michael: Introduction: Music and Migration, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32. 2006. (2) pp. 167–182.; Powell, John: Entertainment and Immigration. In: uő: *Encyclopedia of North American Immigration*. New York, Facts On File, Inc., 2009. pp. 89–92.; Panter, Sarah – Paulmann, Johannes – Szöllösi-Janze, Margit: Mobility and Biography. Methodological Challenges and Perspectives, *European History Yearbook* 16. 2015. pp. 1–14.; Stokes, Martin: Migration and Music. *Music Research Annual*, 1. 2020. pp. 1–14. A tárgykörben teljesen más korra vonatkozik, de módszertanilag, szemléletileg inspiráló kiadvány: Nieden, Gesa zur – Over, Berthold (eds.): *Musicians' Mobilities and Music Migrations in Early Modern Europe: Biographical Patterns and Cultural Exchanges*. Transcript Verlag, 2016.

más szektorában tudtak érvényesülni. A következőkben tehát a társadalom-, illetve a migrációtörténet szempontjából vizsgálom a példaként vett két esetet, kettejük rekonstruálható élettörténetét. A „mindenki magyar”, vagy a „magyar zene, a magyar géniusz diadalának” szokványos toposzai helyett adatok aprólékos összefűzésével arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a muzsikuskok, zenei előadók emelkedett hangvétellű listázása helyett gyümölcsözőbb azt a sajátos (migráció)történeti helyzetet előtérbe állítani, amely a zenészek mobilitását kiváltja, illetve amelynek keretében a migráció végbe megy, és amelyben az individuuum saját cselekvőképességével életútját bejárja.

Bíbor Olga Nyíregyházán született 1889. december 18-án Berkovits Mór és Epstein Karolina (Linka) gyermekeként. Apja vármegyei tisztviselő volt, édesanyja 1884-től harminc évig zeneiskolát tartott fenn a városban. Képzettségét Ábrányi Kornél magániskolájában szerezte az 1870-es évek derekán. A hagyomány szerint ezt követően Liszt Ferenc tanítványa lett, valószínűleg 1877-ben. A jelző összeforrott a nevével, haláláig kísérte. Miután ő maga is kikerült az Egyesült Államokba, itt örökösen „Liszt utolsó”, azaz még élő tanítványként tisztelték, ami ebben az értelemben nem volt helytálló. A mérvadó jegyzékek nem tartják őt nyilván. Egy időskori interjúbán annyit mondott, hogy „órákat kaptam tőle” – negyvenöt évvel azelőtt. Még hozzátette: „Két egész forintot kellett neki fizetni egy óráért. Rettentő pénz volt az akkor. Csak kész növendékeket tanított. Az olyan kicsiszolásféle volt.”⁴ Egy még későbbi beszélgetésben felidézte, hogy gyerekkorában talált egy eltépett kottalapot. „Kis magyar dal volt rajta, csak úgy basszus nélkül. Már akkor is imádtam a zenét, felszedtem a papírt, megcsináltam hozzá a kíséretet és eljátszottam mesteremnek, Liszt Ferencnek. Nagyon megdicsért.”⁵ A zongoratanárnő maga kezdte el tanítani leányát, majd beíratta a fővárosi Nemzeti Zenedébe. Olga az 1899/1900-as tanévben Erney Józsefnél kezdte meg tanulmányait. A következő tanévben már Bíbor Olga néven szerepel a zenede évkönyvében, s így lépett fel első nagyobb koncertjén, a Katolikus Ifjak Körének ünnepi estélyén annak Üllői úti helyiségében. Két zongoradarabot adott elő az est nyitányaként, majd a hosszú műsor végén egy négykezesben is közreműködött. A *Zenelap* elismerően írt róla: „Az alig 11 éves leányka meglepő nyugodtsággal, bámulatos technikával és precízitással játszotta a darabokat úgy, hogy azokat meg kellett ismételnie.”⁶

Bíbor Olga hat tanéven át járt a Nemzeti Zenedébe. A zongora mellett tanult zeneszerzést, zenetörténetet is. Nem tudjuk, hogy közben kinél lakott, hogyan élt távol a szülői háztól. Egy ízben, édesanyja segélyért folyamodott Szabolcs vármegye közgyűléséhez, hogy a zenede negyedik osztályát végző leánya további képzését biztosítani tudja. A testület a „közismert

⁴ Tóth Sándor: Epstein Karolina zongora iskolája 1884–1914. Nyíregyháza, kézirat.; Uő: Zeneoktatás Nyíregyházán a XX. század első felében. A Nyíregyházi zenede (1907–1943). Nyíregyháza, kézirat. Ezúton köszönöm a szerzőnek, hogy kutatásaival megismerttetett. Vö. Marion: Liszt Ferenc magyar tanítványai. *A Zene*, 3. 1911. (9) pp. 221–222.; Papp Viktor: *Liszt Ferenc élő magyar tanítványai*. Budapest, Dante, 1938. pp. 24–26.; F. N. [Fodor Nándor]: Liszt utolsó tanítványa. *Amerikai Magyar Népszava*, 1922. június 3., p. 3. – A cikket hangzatos címmel átvette a nyíregyházi hetilap: Liszt Ferenc utolsó élő tanítványa nyíregyházi asszony. *Nyírvidek*, 1922. május 31., p. 3.

⁵ Süt a nap. Fülöp Ilona rovata. *Amerikai Magyar Népszava*, 1934. október 18., p. 4. – Az nem világos, hogy az eset mikor történhetett, s ha a tízéves korában talált kottát egyből megzenésítette, hogyan is gondolhatta, hogy ezt a művet Lisztnek bemutassa.

⁶ *A Nemzeti Zenede növendékeinek érdemsorozata az 1899–1900-ik tanévben*. Budapest, Rózsa Kálmán és neje, 1900. p. 13. (a továbbiakban: NZÉ); NZÉ 1901. p. 15.; *Zenelap*, 1900. december 15., p. 4. Vö. *Nyírvidek*, 1900. december 23., p. 5.

nagytehetségű gyermek talentuma kiképzéséhez” a közművelődési alapból 200 korona segélyt szavazott meg számára, tekintettel arra, „hogyan fogamodó, mint teljesen szegény asszony zongora leczkék adásával képes csak magát fenntartani és leányát” neveltetni.⁷ Lehetséges azonban, hogy korábban is részesült már valamilyen támogatásban. Erre következtethetünk egy 1900 nyarán megjelent sajtóhírből, mely szerint a tíz éves kislánynak „egy önálló szerzeménye is van”, melynek címe „Bessenyei-émlék”, s amely báró Feilitzsch Berthold főispánnak van ajánlva.⁸

Bíbor Olga a Nemzeti Zenedétől az 1904-es tanév nyilvános záróvizsgáján búcsúzott el. A felsőbb szintet jelentő „első kiművelési osztály” növendékeként a fővárosi Vigadó kistermében tartott koncerten ekkori tanárának, Aggházy Károlynak két darabját adta elő. A *Zenelap* ismét elismerően írt „a nagy tehetségű, bájos kis lányka [...] nagy zenei intelligenciával, magyaros hévvel” előadott produkciójáról.⁹ A zenedében töltött évek alatt az ifjú zongorista számos koncerten szerepelt a fővárosban és szülővárosában, Nyíregyházán a Bessenyei Körben, az Izraelita Jótékony Nőegylet rendezvényén s másutt. A vármegyei lapok rendszeresen hírt adtak fellépéseiről, saját szerzeményeiről, s ezek híre olykor egy-egy országos fórumra is eljutott. A gyermeki hamvasság lenyűgözte a nyilvánvalóan elfogultságtól sem mentes helybeli hallgatóságot. A Nyíregyházi Kereskedők Társulatának estélyén például a rendezőség szép csokorral kedveskedett a kis művésznőnek, aki – a *Szabolcs* cikkírója szerint – „fehér ruhácskájában úgy nézett ki, mint egy Watteau-féle bergère-kép”.¹⁰

Az ünnepelt „pásztorlányka” 1904-ben a Zeneakadémián folytatta tanulmányait. Két évig volt Szendy Árpád tanítványa a zongoratanácsok első és második előkészítő osztályában. A zongora mellett zeneelméletet is hallgatott. Az akadémia évkönyvei szerint tandíjmentességet élvezett, zongoravizsgát azonban egyik évben sem tett.¹¹ Az előkészítő tanfolyam elvileg hároméves volt, amit négyéves akadémiai képzés követett. Ennek fényében jókora elfogultsággal írta az egyik nyíregyházi hetilap a következőket 1906. szeptember elején: „Bíbor Olga Budapesten kitűnően befejezván tanulmányait Bécsbe ment a József főherceg védnöksége alatt álló conservatóriumba. A conservatórium kebelébe lépni szándékozótól egy felvételi vizsgát kívánnak, amely korántsem formalizmus, hanem a növendék tehetségének valóságos tűzpróbája. E tűzpróbát Bibor Olga oly fényesen kiállotta, hogy a bizottság rögtön magasabb osztályba méltatta.”¹²

A bécsi évekről csak morzsányi információt sikerült kideríteni. Voltaképpen az sem egyértelmű, hogy valóban a konzervatórium növendéke volt-e. Az *Amerikai Magyar*

⁷ *Nyírvidék*, 1902. május 11., p. 1.

⁸ *Nyírvidék*, 1900. június 24., p. 4. – Itt még Berkovits Olgaként szerepel. A lap augusztus 18-i száma tájékoztat arról, hogy „a nagyreményű kis zongoraművész nő vezetéknevét belügyminiszteri engedéllyel »Bibor«-ra magyarosította”.

⁹ *József Főherceg Fővédnöksége Alatt Álló Nemzeti Zenede évkönyve*. LXV. évf. Szerk.: Vajdady Emil. Budapest, 1904. p. 14., illetve melléklete: NZÉ 1904. p. 18.+; *Zenelap*, 1904. június 15., pp. 4–5.

¹⁰ *Szabolcs*, 1903. július 4., átvette a *Zenelap*, 1903. július 5., p. 3.

¹¹ *Az Országos M. Kir. Zeneakadémia évkönyve az 1904/1905-iki tanévről*. Szerk.: Moravcsik Géza. Budapest, Athenaeum, 1905. p. 2., 117. (a továbbiakban OZÉ); OZÉ 1906. p. 86., 125. Szirányi Gábor: Szendy Árpád a Zeneakadémián (1881–1922). In: Kárpáti János (szerk.): *Fejezetek a Zeneakadémia történetéből*. Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1992. pp. 189–278., a Szendy-növendékek névsora: pp. 272–278.

¹² *Nyírvidék*, 1906. szeptember 30., p. 4.

Népszava 50 éves aranyjubiléumi albumában is az szerepel, hogy „a Prince Eugene Conservatoriumban fejlesztette ki teljesen zongoraművésznővé nagy tehetségét”. Hitelesebbnek tűnik azonban egy két évvel későbbi adat, amely egy amerikai életrajzi kiadványban jelent meg, s amely nagy valószínűséggel közvetlenül Bíbor Olgától származik. Eszerint Szendy Árpád után Bécsben Leschetizkynél tanult.¹³ A nagy hírű lengyel zongorista, zenetanár és zeneszerző, Theodor Leschetizky (1830–1915) azonban Bécsben nem a konzervatóriumban tanított, hanem 1878-tól otthonában tartott fenn híres magániskolát. Talán a legismertebb tanítványa az amerikai zenei életben jelentős szerepet játszott Paderewski volt, akinek révén szép számban iparkodtak amerikai zongoristák is a bécsi mesterhez.¹⁴ Feltehető, hogy Bíbor Olga inkább nála tanult, mint a konzervatóriumban, bár nem kizárt, hogy mindkét iskolában megfordult.

Úgy tűnik, Bécsben a zenetanuláson kívül más téren is kipróbálta képességeit. Két nyíregyházi lap szinte szenzációs hírként tálalta, hogy Bíbor Olga, aki „a zongorában fényes tehetségével feltűnt Bécsben, most újabb sikert aratott énekművészetével! Ugyanis felléptették a Raimund színházban egy premieren »Zweierlei Tuch« (Kétféle ruha) énekes színműben, hol hangjával zsúfolt ház előtt a közönség és a sajtó osztatlan dicsérő elismerését érdemelte ki.”¹⁵ Hogy előzetesen a zongorasiker miben állt, nem derül ki, erről nincsenek hírek, adatok. Hogy a színházi fellépés mit jelentett pontosan, arról a *Szabolcs* számolt be a hazai olvasóknak. A Raimund színház előadása egy jellegzetes bécsi operett volt, amelynek sajátos népszínműfiguráját, a „faragatlan és műveletlen” magyart egy huszár őrmester testesítette meg. „Bíbor Olga, mint az őrmester kedvese, tüzes magyar szóló táncával, majd a »Ritka búza, ritka árpa, ritka rozsa« eléneklésével fényesen bebizonyította, hogy van a magyar énekben és táncban s a derék magyar leányban tűz, kedvesség és báj s hogy az elfogultság jogtalanul tette őt vígjátéki típusú.” A tomboló tapsvihart alighanem a bécsi főiskolák magyar növendékei produkálták, akik testületileg jelentek meg az előadáson.¹⁶ A bécsi lapok színházi hírei, kisebb-nagyobb kritikái szerint a *Kétféle ruha* az ismert bécsi szerző, Rudolf Kraßnigg új burleszkje volt négy képben, zenéjét Gothov-Grünecke szerezte. A „szokásos bécsi bohózatot” – ahogy a *Die Bombe* nevezte – a farsangi idényre időzítették, január–februárban rendszeresen ment, utoljára április elején tüzték műsorra. Bíbor Olga az Udvary nevű „magyar” kedvesét, Vilmát alakította. A „sajtó osztatlan dicsérő elismerését” a digitalizált osztrák hírlapokban nem sikerült föllelni. A legalaposabb ismertetést közlő *Deutsches Volksblatt* kritikusa volt az egyetlen, aki a kisebb szerepekre kitérve megjegyezte, hogy a „nagyon aranyos magyar kisasszony” szerepét Bíbor kisasszony játszotta.¹⁷

¹³ Bíbor Olga. In: *Az Amerikai Magyar Népszava aranyjubiléumi albuma*. New York: Amerikai Magyar Népszava, 1950. p. 126.; Stern, Olga Bibor. In: Spaeth, Sigmund – Perlman, William J. (eds.): *Music and Dance in the Southeastern States*. New York, Bureau of Musical Research, 1952. p. 266.

¹⁴ Methuen-Campbell, James: Leschetizky, Theodor [Leszetycki, Teodor]. *Grove Music Online*, 2001. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.16474> [Utolsó letöltés: 2021. november 30.] Hosszú pedagógiai munkássága alatt több mint 1200 növendék tanult nála, bár sokukkal csak asszisztensei foglalkoztak, s csak véletlenszerűen játszhattak nála.

¹⁵ *Nyírvidék*, 1907. február 17., p. 5.

¹⁶ B. B.: Bíbor Olga sikere. *Szabolcs*, 1907. február 16., p. 4.

¹⁷ *Die Bombe*, 27 Januar, 1907., p. 3.; Th. v. B.: Raimund-Theater. *Deutsches Volksblatt*, 20 Januar, 1907. pp. 11–12. A darab szereposztását, játsszási időpontjait, esetenként tömör szüzséjét közel tucatnyi napilap számaiból lehet megismerni az osztrák nemzeti könyvtár digitális hírlapgyűjteménye, az ANNO jóvoltából. Bíbor Olga bécsi zenei ténykedésével kapcsolatban semmilyen hírt nem sikerült ebben az állományban találni. A

Bíbor Olga egy évet tölthetett Bécsben, 1907 nyarán már a nemrégiben alakult Budapesti (Bonbonnière) Cabaret Teréz körúti otthonában egy népszínmű-paródiában tűnt fel. Új szereplőnek számított, mint a kritikus írta, „Bíbor Olga – mily pompás cabaret-név! – szép, biztató, de egyelőre még gyenge hajtás”.¹⁸ A következő évad műsorában is szerepelt, de aztán a folytatás elmaradt. Két ok játszhatott ebben közre. A pesti és a bécsi színházi „kalandozás” alighanem elsősorban a megélhetésről, alkalmi pénzkeresésről szólt – bár a kabaréban minden este ment a Nagy Endre vezette műsor –, s nem irányzott elő valami éles váltást az ifjú zongorista terveiben. Ez a későbbiek fényében elég egyértelműnek tűnik, jóllehet – mint látni fogjuk – a színház iránti vonzalom végig kísérte egész pályáját. De van egy másik mozzanat, amelynek véletlen előzményét a *Szabolcs* című megyei hetilap épp azon száma rejti, amely hírt adott Bíbor Olga bécsi színházi szerepléséről. Az újság „a zenekedvelő közönség érdeklődésébe” ajánlott egy fiatal, jó arcú művészt, Munkácsit [sic!], aki „világot hódító hangszerével kezében” ellátogat a városba, és szombat este, a városháza dísztermében mutatja be tudását. Csak a műsorra tett utalásból derül ki, hogy a név egy hegedűművészre utal, aki „egy iskolából került ki Kubelikkal”, s aki legutóbb Nagykarolyban tartott nagy sikerű hangversenyt. A koncert azonban elmaradt.¹⁹ Az igazi hír másfél évvel később robbant, amikor a lapok bejelentették, hogy Bíbor Olga zongoraművésznőt 1908. szeptember 28-án eljegyezte „egy New Yorkban lakó magyar származású hegedűművész, Munkácsy János „royal violin virtuoso”.²⁰ Az esküvőt december 7-én tartották a nyíregyházi római katolikus templomban.²¹ Megismerkedésük idejére, csak abból következtethetünk, hogy Munkácsy 1908 első negyedében még az Egyesült Államokban koncertezett. Február végén például Rooseveltnél meghívására a Fehér Házban az angol követ tiszteletére adott hangversenyen működött közre – ahogy ezt a *Budapesti Hírlap* is elújságolta –, áprilisában pedig Philadelphiában lépett fel.²² Ezt követően utazott Európába, s valamikor a nyár folyamán találkozhatott Bíbor Olgával, feltehetőleg Budapesten a Bonbonnière környékén.

Az esküvőt követően az ifjú pár nem sokat késlekedett, 1909. január 30-án Fiumében útra keltek, s a Cunard társaság Caronia nevű hajójának fedélzetén két hét múlva, február 14-én megérkeztek New Yorkba. A magyar írásjelekkel hibátlanul kitöltött hajólista szerint a 24 éves Munkácsy János amerikai állampolgárként lépett partra 18 éves feleségével, Munkácsy Olgával.²³ De ki is volt Munkácsy János „royal violin virtuoso”, magyar művész, amerikai állampolgár, s hogyan indult közös amerikai életük? Mielőtt erre térnénk, ismerkedjünk meg a másik, a fiatalabb zongoraművésznővel, elsősorban is zenei képzettségének kialakulásával.

konzervatórium évkönyveit a nemzeti könyvtár csak 1861–1867 között digitalizálta, a későbbiek (ha léteznek) sehol nem hozzáférhetők. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem könyvtárában csak az iskola szabályzata és órarendje van meg 1906-ból.

¹⁸ *Pesti Hírlap*, 1907. augusztus 31., p. 6.

¹⁹ *Szabolcs*, 1907. február 16., p. 5.; *Nyírvidék*, 1907. február 17., p. 5. – Ekkor már másodszor maradt el az eredetileg 10-ére tervezett koncert, amelynek megtartását másodszorra a hónap végére ígérték, de erre később sem került sor.

²⁰ *Szabolcs*, 1908. október 3., p. 6.; *Pesti Hírlap*, 1908. október 3., p. 19.

²¹ *Szabolcs*, 1908. december 12., p. 6.; *Nyírvidék*, 1908. december 13., p. 7.

²² Magyar művész Amerikában. *Budapesti Hírlap*, 1908. március 4., p. 13.; *Philadelphia Inquirer*, February 29. p. 8. (portréjával), April 6, 1908., p. 8.

²³ New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Janos Munkacsy, 1909.

Kovács Lilly Budapesten született 1903. január 6-án. Édesapja Kovács Iván Andor bankhivatalnok volt, római katolikus vallású, édesanyja Raucher Erna Ernesztina. A kislányt anyja után izraelita vallásúként jegyezték be a polgári anyakönyvbe.²⁴ Két évvel később fiútestvére született, de atyja már két hónappal korábban, 34 éves

1. kép. Kovács Lilly tanárával, Nagy Gézával. 1915.

korában agyguta (agyvérzés) következtében meghalt.²⁵

Édesanyja újraházasodott, ám 1914-ben második férjét, Balázs Ferenc vasúti ellenőrt is elvesztette.²⁶ Kovács Lilly gyermekkorra feltehetően megpróbáltatások közt, nélkülözésben telt, amit a zenetanulás ellensúlyozott. A kislány 5-6 éves korában kezdett zongorázni. A Zeneakadémiát az 1912/1913-as tanévben kezdte az előkészítő jellegű gyakorló iskolai tanfolyam harmadik osztályában. Ezt követően végigjárta a teljes képzési időszakot a hároméves előkészítőn át (1913–1915) a felsőbb szintű, elvileg négyéves művészképző akadémiai tanfolyamig (1916–1917). Egy félév kivételével mindvégig egész éves tandíjmentességet élvezett, aminek elnyeréséhez dicséretes vizsgaeredményein túl szegénységi vagy vagyontalansági bizonyítványt kellett bemutatnia. Az előkészítőben Nagy Géza, az akadémiai Szendy Árpád növendéke volt.²⁷ Már első osztályosként szerepelt az akadémia házi hangversenyén: 1915. január 21-én Mendelssohn Capriccio brillant (op. 22) zongoradarabját játszotta, második zongorán tanára, Nagy Géza kíséretében.²⁸ Októberben a Zeneakadémián tartott jótékony célú „Csodagyermek-hangversenyen” már feltűnést keltett,²⁹ amelynek nyomán még arcképe is megjelent tanára társaságában a háborús hírekkel-képekkel zsúfolt *Tolnai Világlapjában* (1. kép). Képességeit jelzi, hogy az előkészítő harmadik

²⁴ Hungary Civil Registration, 1895–1980, database with images, *FamilySearch*, Iván Andor Kovács in entry for Lili, 6 Jan 1903. – Édesapja Kapuváron, anyja Németbólyban született. New York, County Naturalization Records, 1791–1980, database with images, *FamilySearch*, Lilly Kovacs, 1923. A továbbiakban a Kovács Lilly névalakot használom, mert a koncertprogramokban, illetve a saját kezű aláírással fennmaradt állampolgársági kérvényében ez a forma szerepel. A másodlagos forrásokban a Lily, Lili névalak is előfordul, ezeket az idézetekben nem változtattam meg.

²⁵ Hungary Civil Registration, 1895–1980, database with images, *FamilySearch*, Iván Andor Kovács in entry for Iván Andor Béla, 18 Dec 1905; Hungary Civil Registration, 1895–1980, database with images, *FamilySearch*, Iván Andor Kovács, 31 Oct 1905.

²⁶ Hungary Civil Registration, 1895–1980, database with images, *FamilySearch*, Eszter Ernesztina Raucher in entry for Ferenc Balázs, 8 Apr 1914.

²⁷ OZÉ 1913. p. 143. (a gyakorló iskolába lehetséges volt felsőbb osztályba felvételizni); 1914. p. 144. (Nagy); 1915. p. 99., 137. (Nagy); 1916. p. 110., 116 (házi hangversenyen), 147. (Nagy); 1917. p. 100., 108 (nyilvános hangverseny), 146. (Szendy); 1918. p. 31., 38. és 42 (nyilvános hangversenyek), 64. (Szendy); 1919. p. 37. (Dohnányi).

²⁸ OZÉ 1915. p. 102.; A koncert adatlapja a Zeneakadémia adatbázisában: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=5539.

²⁹ *Pesti Napló*, 1915. október 21., p. 17. A sebesült katonák javára 31-én tartott koncert fővédnöke Zsófia főhercegnő volt.

osztályának vizsgájával egy időben teljesítette az akadémiai tanfolyam második osztályát is. Egy későbbi méltatásban szerepel, hogy egy év alatt három tanfolyamot végzett.³⁰ Ez a megjegyzés erre utal, illetve talán még arra is, hogy közben mintha a Nemzeti Zenedébe is járt volna. Az iskola évkönyvében ugyanis feltűnik egy *Kovács Lilly* nevű növendék az 1915/16-os tanévben dr. Schindler Marianne osztályában, valamint a következő kettőben is. Az 1917/18-as tanévben – az évkönyv szerint – „vizsgát nem tett”.³¹ Talán valóban róla van szó, aki gyakorlásképpen ide is beiratkozott, talán csak névazonosságról, mint Kovács *Lily* esetében, aki pár évvel később a hegedűtanszakon folytatta tanulmányait, de ő valóban, minden kétséget kizáróan egy másik növendék volt.

A Zeneakadémián az állami művészi oklevél elnyeréséhez az akadémiai négy osztály után – mint láttuk, Kovács Lilly ezt összevontan végezte el – még egy szintet kellett teljesíteni, a szó szerint értendő művészképzést. Addigi mestere, Szendy Árpád betegsége miatt az 1918/19-es tanévben szabadságot kapott. Tanítványai közül négyen kijelölt zongoratanároknál folytatták tanulmányaikat. Kovács Lillyt a Zeneakadémia új igazgatója, a már akkor világhírű Dohnányi Ernő vette át, akinek a tizenöt éves lány a hivatalos megfogalmazás szerint „önként ismétlődő növendéke” lett.³² A tanév első éves nyilvános, Liszt Ferenc emlékére rendezett hangversenyén, 1918. november 18-án az immár Dohnányi-tanítvány Kovács Lilly Liszt *Spanyol rapszódia*-ját játszotta. A *Magyarország* így írt a koncertről: „Schwalb Miklós és Kovács Lily bravúros zongorázása, igazán dicséretére válik Dohnányi pedagógiai módszerének. Különösen Kovács Lily sokat ígérő tehetsége bontakozott ki hatásosan a »Spanyol Rapszódia« brilliáns előadásában.”³³

Ebben a tanévben egyetlen állami zongoraművész oklevelet adtak ki, Szeghő Jánosnak. Dohnányit a következő tanévben a Tanácsköztársaság zenei direktóriumában vállalt tagsága miatt a kulturális minisztérium szabadságra küldte, valójában eltávolította az akadémiáról. Valószínű, hogy ez messzemenően közrejátszott abban, hogy Kovács Lilly formálisan nem kapta meg művészeti oklevelét – ennek feltétele a képzés befejezését követően egy pályázat benyújtása lett volna –, noha teljességgel eleget tett a követelményeknek, nem is beszélve a minőségi-művészi érdemeiről.

³⁰ OZÉ 1916., p. 147. Vö. Kovács Lilly zongoraművésznő sikerei Amerikában. *Amerikai Magyar Népszava*, 1929. június 4., p. 5.

³¹ NZÉ 1916. p. 36. (Kovács Lily); 1917. p. 40. (Kovács Lilly); 1918. p. 46. (Kovács Lily).

³² Szirányi, *Parlando*, 1992. pp. 189–278.; Szirányi Gábor: Szendy Árpád, Liszt Ferenc tanítványa, 2011.

http://www.parlando.hu/2011/2011-2/2011-2_Sziranyi_Szendy-teljes.htm#_ftn78; Egy tanulmánya szerint, amely Dohnányi oktatói munkásságát ismerteti Kovács Lilly az 1917/18-as tanévben volt az ő növendéke, de ezt a Zeneakadémia évkönyve nem igazolja, lásd: Kovács Ilona: Dohnányi Ernő, a Zeneakadémia tanára (1916–19 és 1928–44). *Dohnányi Évkönyv*, 2002. 55–66. (p. 59.).

³³ OZÉ 1919. p. 18.; *Magyarország*, 1918. november 21., p. 11.

2. kép. Kovács Lilly. 1918.

Utolsó akadémiai évében az ifjú zongoraművész nő egyre ismertebbé kezdett válni a „házon kívüli” koncertek jóvoltából. 1918 őszén fellépett Miskolcon a gyermektanulmányi kiállítás ifjúsági hangversenyén a városi színházban,³⁴ két ízben – „közkívánatra” Trencsénteplic- fürdőn, valamint még az imént hivatkozott zeneakadémiai nyilvános koncertet megelőzően a *Színházi Élet* hangversenyirodája által szervezett, Blau Jenővel közösen adott szonátaesten. A lapban már korábban megjelent arcképével egy hír (2. kép), amely ekképpen harangozta be az október 16-án a Zeneakadémián sorra kerülő, „a kezdődő hangversenyszezon egyik legérdekesebb estjének” ígérkező műsort: „Kovács Lilly [...] vidéken adott már nagyszerű hangversenyeket. Fiatalkora dacára – a művész nő csak tizenöt éves – kiforrott tehetség. Biztos kéztechnikája, számainak teljes művészi átélése és meglepő rutinja művészi körökben általános csodálkozást kelt. A fiatal művészek műsora

a legnehezebb zeneszámokat foglalja magában, így például: Beethoven Kreutzer-szonátáját. Általános meglepetést fog kelteni Weiner Leó kézírataiból játszott Fisz moll-szonátája, melyet a zeneszerző csak a hangverseny után fog kiadni. Schumann A moll-szonátája adja azon kívül a műsor egy [további] részét.”³⁵ A koncertnek nagyon jó visszhangja lett, Blau Jenő és Kovács Lilly „összejátszásukkal sok figyelemreméltó kvalitást tanúsítottak”. A levont konklúzió talán szokványosnak hangzik: „fejlődésüktől a legszebb sikereket várhatjuk”, ám az idő igazolta a közhelyes megállapítás igazságát. Blau, azaz a későbbi Ormándy Jenő esetében teljességgel, s az ifjú zongorista sem panaszkodhatott jövőjét illetően, noha ő talán a megérdemelnél szerényebben aratta a babérokat.

Kovács Lilly az első önálló egész estét betöltő koncertjét 1919. január 18-án adta a Pesti Vigadóban. „Az érdeklődés ezen estély iránt oly nagy – írták előzetesen a lapok –, hogy a jegyek túlnyomó része már elővételben elkelt.” Gyorsan követte ezt a közkívánatra adott második zongoraestje február 11-én – „hatalmas műsorral”. A lelkesedés a kétségtelen tehetségnek szólt, de sokat nyomott a latban az életkor, a fiatal, rokonszenves egyéniség. A szakszerű kritikák ugyanakkor szinte egyöntetűen méltányolták kétségtelen képességeit. *Az Ujság* W szignójú szakírója így foglalta össze véleményét:³⁶

³⁴ Hangverseny. *Miskolci Napló*, 1918. szeptember 14., p. 3. – Az előző napi számban így írt ugyanez a lap a kiállítás várható szenzációjáról (p. 3): „Lejön ez alkalomra Kovács Lilly 15 éves zongoraművész nő is ki a csodagyermek között első helyen áll és kiből a nagy tehetséget a Gyermektanulmányi Társaság fedezte fel.” A koncertről: Ifjúsági hangverseny. *Reggeli Hírlap* (Miskolc), 1918. szeptember 15., p. 4. – Dohnányi C-dúr rapszódiját játszotta.

³⁵ Blau Jenő és Kovács Lilly együttes szonáta-estélye. *Színházi Élet*, 1918. október 13–20. (41) pp. 50–51. A koncert adatlapja: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=6017. Az estről a napisajtó is elismerően írt, lásd: *Az Ujság*, 1918. október 17., p. 9.; *Magyarország*, 1918. október 18., p. 10. Vö. *Színházi Élet*, 1918. október 27–november 3. (43) p. 44.

³⁶ (W.): Kovács Lilly. *Az Ujság*, 1919. január 19., pp. 9–10.

„A zongorás csodagyermek meg lehetőségen ritkák. Minden tíz hegedősre legfeljebb, ha egy jut. Az oka ennek valószínűleg az, hogy a zongorajáték erőt, fejlett fizikumot kíván, a mi a gyermekkorban majdnem mindig hiányzik. A zongorás csodagyermek gyér sorába tartozik a ma este bemutatkozott Kovács Lilly is, ki bár még alig tízegynéhány esztendő, máris útban van a csodát nem ismerő igaz művészet felé. Tanárai Szendy Árpád és Dohnányi Ernő voltak. Az ő ízlésük, az ő finomságuk világít felénk Kovács Lilly játékából, mely természetesen ma még nem egyénien súlyos. Igen tehetséges azonban és színes, érdekes, ragyogó technikájú. Dinamikailag is nagyon változatos. Előadása kiállja a legszigorúbb bírálatot, akkor is, ha korát egyáltalán nem vesszük tekintetbe.”

A *Világ* szakavatott zenekritikusa, Reinitz Béla bár szintén elismerően írt az önálló estről, szigorúbb véleményt fogalmazott meg:³⁷

„Az ifjú művésznőnek csak mint egész estét betöltő hangversenye volt első fellépése a szombati. Vizsgálati fellépéseken ugyanis már bemutatta kvalitásait, már feltűnést keltett óriási zongoravirtuóz-készségével; önálló koncertjén az volt tehát a főkérdés, vajjon be tudja-e tölteni egy egész est széles kereteit és tud-e érdekelni egyéni tulajdonságaival. Azt hisszük, ez irányban még kissé korai volt az önálló koncert, a művésznőnek ez irányban még érnie kell. Beethoven 32. variáció című művét és Schumann *G-moll szonátáját* igen szabatosan, jó tónussal, eléggé árnyalt dinamikai változatossággal játszotta, de a művek belső mondanivalóját még nem eléggé tette magáévá, úgyhogy a jó zongoramunka mellett ezek a produkciók meglehetősen halvány hangulatúak voltak. Természetesen a nagyszámú közönség nem volt túlságosan szigorú a rokonszenves fiatal művésznővel szemben és igen sok tapsal honorálta a valóban tiszteletreméltó dologbeli készültséget, ami minden egyes szám előadásából örvendetesen kivilágolt.”

A szakfolyóirat, a *Zenei Szemle* „a mindennapi koncertek” sorából hasonló érvekkel emelte ki a Dohnányi-növendék bemutatkozását. Kovács Lilly „korára erősen rácsafoló imponáló virtuozitással, arrivékhez illő mélységes értelemmel és csalhatatlan zenei intuícióval zongorázott két ízben is a Vigadó zsúfolt nagy termében. Ha Beethoven Génusza talán még nem is szállta meg lelkét teljesen, Schumann-, Chopin- és Liszt-játéka osztatlan diadalt aratott.”³⁸

A második zongoraestet követően Kovács Lilly a háborús nélkülözésekből ébredező Bécsben mutatkozott be. Lilly von Kovács néven a bécsi filharmonikusokkal lépett fel a Musikverein Aranytermében Felix Weingartner vezénylete mellett. Az 1919. április 13-án tartott koncert kisebb szenzációt jelentett, elsősorban a zenekar addig követett műsorpolitikája szempontjából. Hosszas tartózkodás után először adtak koncertet egy szolista fellépésével. Úgy vélték ugyanis, hogy az egyéni virtuozitás megszentelténe a zenei produkciók ünnepélyességét. Ezek a kritikus Hedwig Kenner, maga is zongorista, zenepedagógus szavai, aki kissé lenézően úgy fogalmazott, hogy amit a sok ragyogó csillag hiába kívánt, az a Pusztá, avagy Budapest csodagyerekének ölébe hullott. Játéka szép, telt, bámulatos koraérettséget

³⁷ (r. b.) [Reinitz Béla]: Zongoraest. *Világ*, 1919. január 19., p. 8.

³⁸ *Zenei Szemle*, III. 1919. (1) p. 26.

mutat, technikailag azonban lenne mit fejlődni.³⁹ A kritikát név nélkül az egyik amerikai szaklap, a *Musical America* is átvette, de a rosszmájú csipkelődést enyhítve inkább a produkció érdemeit hangsúlyozta: Beethoven *C-moll zongoraversenyében* erőteljes játéka sikeresen versengett a zenekar ragyogásával. Liszt *Magyar szimfóniájában* viszont némileg hiányzott belőle a ritmikus tűz. „A fiatal művész azonban határozott sikert ért el. A pompás zenekar szokás szerint remekelt.”⁴⁰

Bécsben voltak még más fellépései is, például a bécsi magyar egyesületnél, az Ungarverein szervezésében, amelynek koncertjét már úgy hirdették, hogy a filharmonikusokkal és Weingartnerrel nagy sikerrel bemutatkozott zongoraművész Schumann (D-moll szonáta) és két Chopin-etűdöt fog játszani.⁴¹ Bécs után Berlin, Németország következett, az ottani nagy név, a Berliini Filharmonikusok magyar karmestere, Nikisch Artúr égisze alatt. Egy adat szerint Artur Schnabelnél is tanult, amire feltehetően Berlinben nyílt lehetősége, de nem formális keretek között, hanem magánalapon.⁴²

Utóbb derült ki, hogy Kovács Lilly második otthoni zongoraestje az utolsó magyarországi fellépése volt, s az arról megjelent lelkes beszámolókat követően el is tűnt a neve a magyarországi sajtóból és a zenei köztudatból. Ha a meglévő forrásoknak hihetünk, többet soha nem írtak róla Magyarországon. A *Színházi Élet* 1920 áprilisában ugyan még közreadta egy újabb fényképét (3. kép), amely alatt az volt olvasható, hogy „németországi nagy sikerei után hazajön Budapestre. A művész legközelebb Pesten rendez hangversenyt.”⁴³ Erre nagy valószínűséggel egyáltalán nem került sor, a zűrzavaros magyarországi viszonyokkal szemben a bontakozó európai koncertlehetőségek maradásra készítették. Az év második felében hollandiai, svédországi, norvégiai fellépésekről vannak hírek. Egy amerikai zenei szaklap 1920 végén cikket közölt az amszterdami Beethoven-ünnepségekről. Külön bekezdésben írt „az erős magyar jelenlétről” – *The Hungarian element*

3. kép. Kovács Lilly. 1920.

³⁹ A koncert adatlapja: <https://www.wienerphilharmoniker.at/en/konzerte/extraordinary-concert/284/>. Kanner, Hedwig: Philharmonisches Konzert. *Der Morgen. Wiener Tageblatt*, 14 April 1919., p. 4. Hedwig Kanner (Loewy) (1882–1959) egyébként Budapesten született, a konzervatóriumot Bécsben végezte Theodor Leschetizkynél és Moriz Rosenthálnál, akinek később a felesége lett. A nácizmus elől az Egyesült Államokba menekült.

⁴⁰ Girl Pianist's Success. *Musical America*, June 28, 1919. (9) p. 37 – Ez egy önálló bekezdés egy május 22-én Bécsben kelt beszámolóból, amely összegzi a bécsi zenei eseményeket.

⁴¹ *Die Neue Tag*, 6 Juni 1919., p. 6.

⁴² The Lure or the Guilder. *Musical Courier*, November 4, 1920. (19) p. 39.; Kovács Lilly zongoraművész sikerei, *id. mű* 1929 (30. jegyzet). A Schnabelre vonatkozó adat: European Pianist to Play Musicale. *Hollywood Sun-Tattler* (Hollywood, Florida), October 12, 1953., p. 16. Arthur Schnabel (1882–1951), osztrák (utóbb amerikai) zongorista, komponista 1919-től Hitler hatalomra jutásáig tartózkodott Berlinben, a konzervatóriumban 1925-től kezdett tanítani, vö. Schnabel, Artur: *My Life and Music*. New York, Dover Publications, 1988.; Glock, William, revised by Plaistow, Stephen Schnabel, Artur. *Grove Music Online*, 2001. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.24970>.

⁴³ *Színházi Élet*, 1920. április 18–24. (16) p. 22.

strong –, külön kiemelve a tizenhat éves Kovács Lillyt és Rubinstein Erna hegedűművésznőt. A cikk a fiatal zongorista felkészültségét, technikai tudását a legelismertebb szavakkal méltatta, aki két előadáson Schumann, Brahms, Chopin, Liszt és Debussy műveit játszotta.⁴⁴ A világháborúból sikeresen kimaradt Svédországban egy 12 koncertes turnén szerepelt. A Stockholmban 1921. január 16-án tartott első fellépés sikere nyomán impresszáriója leszerződtette Norvégiába is, ahol hat koncertet adott.⁴⁵ Még Londonba is eljutott, ahol az Aeolian gramofongyár készített vele felvételeket.⁴⁶ Lenyűgözően gazdag másfél évről van szó, egész európai körútról. Ekkor Magyarországra visszatérni nem sok jóval kecsegtetett, de a háború és a gazdasági összeomlás sújtotta Európa sem volt abban a helyzetben, hogy a korábbi művészi-zenei élet gazdagságát regenerálja. Innét, az itt is szűkösnek tűnő lehetőségek, megélhetési gondok elől művészek sokasága próbált az Egyesült Államokba jutni, ahol biztosabb jövőt reméltek. Tudott volt, hogy az amerikai bevándorlási törvények rövideken megszigorodnak, így 1920 szeptembere – amikor az amerikai konzulátusok megkezdték a vízumok kiadását – és 1921 júliusa között – amikor először lépett hatályba a kvótatörvény –, aki csak tehette hajóra ült. A kortársak valóságos művész-invázióról beszéltek, ahogy a tenorista, Diskay József írta: „Európa összes művészei özönlenek ide.”⁴⁷ Ő a legkorábbi, a már 1919 legvégén érkezők közé tartozott, az igazi áradat azt követően indult be. Hamarosan az amerikai piac is telítődött, s még a nyelvtudáshoz nem kötött muzsikusok világában is egyre nehezebb volt munkához jutni.

Kovács Lilly szintén az amerikai útra lépett, s még mindig igen fiatalon érkezett meg New Yorkba 1921. november 6-án. Az utazási dokumentum fontos információkat rögzített.⁴⁸ E szerint a Hamburgból indult Hansa nevű hajón nem egyedül utazott, hanem egy „Balasz Erna” néven szereplő, 38 éves özvegyasszonnyal, akit magzóként (*private*) regisztráltak. Az életrajzi adatokból világos, hogy az édesanyjáról van szó, aki elhunyt második férje után viselte a Balázs nevet. Az utolsó európai lakhelyként mindketten Berlint jelölték meg, ottani legközvetlenebb ismerősként pedig Director Wilhelm Schunigot, aki magyar források szerint a német ipari és kereskedelmi gigakonzern, a Stinnes grafikai részlegének volt az igazgatója, s egyben igazgatósági tagja egy budapesti nyomdaipari cégnek.⁴⁹ Ez arra is utalhat, hogy berlini tartózkodásukat talán valamilyen hazai szál, ismeretség segítette, így nem voltak teljesen kiszolgáltatva a koncertfellépések esetlegességeinek. A megnevezett Egyesült Államokbeli ismerőst, Alfred Schwabachnak hívták, akit az asszony távoli rokonaként, nagybátyjaként tüntették föl. Ez a kapcsolat nagyon jó ajánlólevélnek számított: a Schwabach és Fia magyar bankház a felsővárosában az egyedüli magyar banküzlet volt, melynek –

⁴⁴ Amsterdam also celebrates Beethoven's Birthday. *Musical Courier*, December 2, 1920. (23) p. 42.

⁴⁵ *Signale für die musikalische Welt*, February 21, 1921. (2) p. 88.

⁴⁶ *European Pianist*, *id. mű* 1953 (42. jegyzet).

⁴⁷ Diskay József: Ne tessék kivándorolni! *Színházi Élet*, 1920. július 11–17. (28) p. 7. Az éppen nyitott kapuk pillanatát jól érzékelteti a Szigeti Dezsővel (1880–1963) készült interjú: A Metropolitan első hegedűse – magyar. *Amerikai Magyar Népszava*, 1923. szeptember 2., p. 3. – Felesége Szigeti-Steiner Elvira zongoraművésznő Thomán István növendéke volt a Zeneakadémián.

⁴⁸ New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Lilly Kovacs, 1921.

⁴⁹ Lakcíme: Berlin Schiffbauerdamm 29. Vö. *Magyar Kereskedők Lapja*, 1922. április 1., p. 2.; Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass I. kötet, 1923–1924*. Budapest, 1924. p. 643., 811. Wilhelm Schunig, alias Schunig Vilmos valószínűleg Magyarországról került ki Berlinbe. Erre egy sajtóban megjelent családi információ alapján következtethetünk, lásd *Magyarország*, 1915. december 29., p. 11.

öndefiníciójuk szerint – „kizárólag magyarok a tulajdonosai és vezetői”. Az „öreg” Schwabach több mint húsz éve alapította meg üzletét. Ő lehetett a „nagybácsi” rokon, nem pedig az ügyvéd fia, Alfréd. Útiköltségüket nem ők fedezték, hanem a két nő maga vásárolta meg. Nyilatkozatuk szerint nem kívántak visszatérni, állandó tartózkodásra érkeztek, s szándékukban állt amerikai állampolgárságot szerezni.⁵⁰ Az adott helyzetben és időpontban aligha mondott mást bárki is, aki eljutott idáig, még akkor is, ha a végleges megtelepedést csak a viszonyok ismeretében szándékozott a későbbiekben meghozni. Ennek tudatában is inkább úgy vélhetjük, hogy anya és lánya valóban a végleges kivándorlás szándékával érkezett.

Arról nincs adatunk, hogy az amerikai út előkészítésében játszott-e szerepet valamilyen koncertszervező ígérete – túl a feltehetőleg nem valami élő családi kapcsolat felmelegítésén. A Kovácsék után egy hónappal később érkező egykori szonátaesti társ, Ormándy Jenő legendás története szerint egy (vagy két?) „semmirekellő” impresszárió szedte rá az amerikai útra, aminek az lett a vége, hogy a beígért koncertkörútból semmi nem valósult meg, a fiatal hegedűművész fillér s betevő falat nélkül rótt a metropolisz utcáit, míg bekerült másodhegedűsnek egy mozi zenekarába.⁵¹ Ilyen kálváriának Kovács Lilly a jelek szerint nem volt kitéve, beilleszkedése az amerikai zenei életbe simábban végbement, ám a berobbanás, netán az olyan hírnév, mint az Ormándyé, elmaradt. Aligha a tehetség, vagy a felkészültségbéli hiányosság volt ennek az oka. Úgy tűnik, hogy épp a gyorsan elnyert jó pozíció egyúttal be is zárta őt egy olyan zenei közegbe, ahonnan nem nagyon lehetett továbblépni. A hegedűvirtuóz Ormándynak pedig a tipikus férfikarriert jelentő karmesteri pálya, annak sikereket s hírnevet generáló mechanizmusa hozta meg az igazi elismertséget.

Mibe csöppent a két, jó egy évtizednyi különbséggel New Yorkban partra lépett fiatal magyar zongoraművész? Bíbor Olga friss házasként érkezett, Kovács Lilly pedig – nyilatkozata ellenére – úgy, mintha egy európai koncertkörutat fejelet volna meg amerikai fellépésekkel. Az *Amerikai Magyar Népszava* újságírója, Fodor Nándor 1924-ben összeállítást közölt az ekkor épp Amerikában lévő magyar művészekről. Röviden mindkettőjüket megemlítette: „Bíbor Olga – írta – a legjobb zongora-művészünk közé tartozik. Négy évig szólístája volt a 44-ik utcai Belasco színháznak New Yorkban. Saját zenekara volt a Hotel Buckinghamban. Nagyon sok önálló koncertje volt. Mindig nagy sikereket aratott. Kovács Lilly a fiatal amerikás

⁵⁰ A húsz esztendeje alapított Schwabach és Fia magyar bankház új helyiségbe költözése alkalmából megjelent hirdetés: *Amerikai Magyar Népszava*, 1920. szeptember 27., p. 3.; *Előre*, 1920. szeptember 27., p. 3.

⁵¹ Ormándy 1921. december 2-án érkezett New Yorkba a Cherbourgól indult Orduna fedélzetén, lásd New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Jenő Blau, 1921. Az Ormándy-féle storyt első kézből vett információként többen is megírták, ami szervesen beépült a karmester jól polírozott imázsába. Megérné felgöngyölni a történetet, beleértve első évek eseményeit és a magyar közeggel való kapcsolatait, amikor Ormándy Jenő még nem volt az Ormándy. Vö. Kupferberg, Herbert: *Those Fabulous Philadelphians. The Life and Times of a Great Orchestra*. London, Allen, 1970. pp. 112–117.; Halász Péter: Ormándy beszél. *Szabadság*, 1970. Április. Vasváry-gyűjtemény, Somogyi-könyvtár. Szeged. O1:58-59v. Lapkivágat.; Berkes Tamás: A „karmester”. 1973. Vasváry-gyűjtemény, Somogyi-könyvtár. Szeged. O1:63-63v. Lapkivágat.; (a. i.) [Antal Imre]: Ormándy Jenő regénye. *Film-Színház-Irodalom*, 1985. április 6. (14) p. 24.; Breuer János: *Egy botcsinálta karmester. Ormándy Jenő 100. születésnapjára. Muzsika*, 42. 1999. (12) pp. 10–12. Enyhe szarkazmussal adja elő a karrier mítikus kezdeteit egy újabb amerikai munka: Rodroquez-Peralta, Phyllis: *Philadelphia Maestros: Ormandy, Muti, Sawallish*. Philadelphia, Temple University Press, 2009. pp. 3–5.

művészek közé tartozik. Két éve van itt. A Capitoliumban sokáig játszott mint szólista. Jelenleg Keithsékkel vaudville körúton van.”⁵² Nézzük, mi is történt e rövid jegyzet megjelenésének dátumáig!

Bíbor Olga első lépéseiről nincs szó a fenti idézetben, mert amire utal, az némi késéssel következett be. Meglehetősen hamar a koncertpódiumon kezdte, ha nem is önmaga, hanem a férje jogán. Megérkezésük előtt Munkácsy János neve – amerikai formában Jan Munkacsy – kétszer bukkant fel a zenei hírek között. Fiatal magyar hegedűművészként írtak róla, amikor 1904. szeptember 28-án – Európába utazása előtt – koncertet adott a Knabe Hallban. Megírták, hogy Egerben született, tanult Hubay Jenőnél, aztán a prágai konzervatóriumban Otto Sevcik (Otakar Ševčík) növendéke lett – együtt Jan Kubelikkal, Jaroslav Kociánnal. „Alig 18 éves és már tekintélye van Páris, London, Berlin, Bécs, Prága és egész Csehországban.” Hegedűjét egy bizonyos Leopold Vikárd grófnő vette neki ajándékba húszezer frankért.⁵³ A mából nézve rejtély, hogy hogyan „surrant be” nyomtalanul az Egyesült Államokba, ám kétségtelen, hogy a Knabe-koncert után amerikai útlevéllel hagyta el az országot. Útlevélkérelmében azt írta, hogy 1886-ban Erlauban (Egerben) született, s apjával érkezett Amerikába 1899-ben. Az útlevelet két nappal azután kérvényezte, hogy Arthur Munkacsy, az apa, elnyerte az amerikai állampolgárságot. Miért is olvasgatták volna a hatóságok emberei a zenei híreket? Nem is szúrta szemet senkinek, hogy 1899 és 1904 között aligha tartózkodhatott folyamatosan az Egyesült Államokban, ha közben Prágában képezte magát, majd – úgymond – „híre és tekintélye” lett az európai koncertpódiumokon. Egy igazán tájékozott bevándorlási tisztviselő még azt is tudta volna, hogy 1903-ban egy Prágából írt levelében helyreigazította a *Musical Courier* egyik információját, miszerint Sevcik már elhagyta a cseh fővárost, Bécsbe ment át, a hegedű tanszakon az oktatást pedig egy tanítványa vette át.⁵⁴ Hogy mi minden történt vele Európában, az most nem lényeges – hiteles információkban amúgy sem bővelkedünk –, de tény, hogy az említett nagykárolyi koncertjét a helyi orgánumok nagy ovációval fogadták. Szó esett arról, hogy az egyik hangversenyén Carmen Sylva, azaz Erzsébet román királyné elragadó művészi játékáért homlokon csókolta, hogy Montenegróban Nikita fejedelem az udvari hegedűművész címmel tüntette ki, s megkapta a Daniló becsületrend lovagkeresztjét, továbbá, hogy egész Európában sikeres koncerteket adott.⁵⁵ Ezt követően tért vissza az Egyesült Államokba, s mint *európai* reputációval bíró hegedűművész rögvest koncertet adott a New York-i Mendelssohn Hallban. A Hubay-tanítvány Petar Stojanovits *D-moll* koncertóját játszotta, amely ekkor még ismeretlen volt New Yorkban. Ekkor tűnik fel tehát másodjára a neve az amerikai zenei

⁵² Fodor Nándor: Magyar művészek Amerikában. *Amerikai Magyar Népszava*, 1924. április 20., 25 éves jubileumi szám, Magyar-amerikai melléklet, pp. 16–17.

⁵³ Munkácsy János. *Amerikai Magyar Népszava*, 1904. szeptember 20., p. 4.; *Szabadság*, 1904. szeptember 22. p. 4.; *New York Times*, September 27, 1904., p. 9. – e hír szerint a fiatal hegedűművész az ünnepelt festő, Munkácsy Mihály unokatestvére.

⁵⁴ United States Passport Applications, 1795–1925, database with images, *FamilySearch*, Jan Munkacsy, 1904. Prágai levele: *Musical Courier*, Oct 28, 1903. (18) p. 18. Vö. Efthymios Papatzikis: Ševčík, Otakar. *Grove Music Online*, 2014, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.2266701>.

⁵⁵ Hangverseny. *Szatmárvármegye*, 1907. január 26., p. 3.; *Szatmármegyei Közlöny*, 1907. február 10.; Munkácsy hangverseny. *Nagykároly és Vidéke*, 1907. február 14.

fórumokon, immár jóval nagyobb hangsúllyal, mint pár évvel korábban.⁵⁶ Itt s ekkor már minden „kellék” hadrendben is állt a reklámhoz, ha a zenei virtuozitás nem lenne elegendő: hivatkozás az európai képzettségre, jó nevű mesterekre, uralkodói elismerésekre, a festőgéniusszal való rokonságra. A montenegrói lovagkeresztet pedig mindenki láthatta az arcképes hirdetésekben, műsorismertetőkből, illetve egy a fiatal, immár elismert művészt

4. kép. Munkácsy János. 1907.

bemutató, méltatásokból vett idézetekkel dúsított cikkben (4. kép).⁵⁷

Az újabb, 1908-as nyári – ezúttal rövid – európai koncertkörút és a Nyíregyházán kötött házasság után Munkácsy nem szűkölködött a fellépési lehetőségekben. Hamar magánstúdiót is nyitott, a Sevcik-módszer népszerűsítője lett. Úgy tűnt, ezen a szalon Bíbor Olga is aránylag zökkenőmentesen be tud kapcsolódni az amerikai zenei közegbe. Biztos, hogy nem minden alkalommal szerepeltek együttesen (5. kép), de közös fellépéseiket 1910 májusától nyomon lehet követni. Elsőként az International Society of the Orient and Occident estjén szerepeltek a Hotel Manhattanban. Többször adtak koncertet a filantróp Hebrew Educational Society szervezésében, New York kelet-európai bevándoroltak, zsidók által sűrűn lakott Brownsville

nevű negyedében.⁵⁸ A Broadway egyik mérvadó teátrumában, a színműíró, rendező, producer David Belasco (1853–1931) színháza szintén megnyílt a számukra, igaz, elsősorban a hegedűvirtuóz Munkácsynak.⁵⁹

⁵⁶ Az első koncertről: *Musical Courier*, October 23, 1907. (17) p. 42.; *New York Times*, November 3, 1907. part 6., p. 2, November 10, 1907., p. 7.; Jan Munkacsy's Violin Recital. *Musical Courier*, October 30, 1907. (18) p. 25.; Magyar művész diadala Amerikában. *Az Ujság*, 1907. november 14., p. 9.

⁵⁷ Jan Munkacsy Violinist. *Musical Courier*, November 6, 1907. (19) p. 42. Turnéjáról egy rövid hír, más arcképpel számos lapban megjelent, például: *Wilkes-Barre Times* (Wilkes Barre, PA), November 5, 1907. p. 7.

⁵⁸ *Times Union* (Brooklyn), January 23, 1911., p. 5. – A ma is működő Hebrew Educational Society Brooklynban alakult 1899-ben, korai működését lásd Soyer, Daniel: Brownstones and Brownsville: Elite Philanthropists and Immigrant Constituents at the Hebrew Educational Society of Brooklyn, 1899–1929. *American Jewish History*, 88. 2000. (2) pp. 181–207.

⁵⁹ *New York Times*, March 4, 1912., p. 11.; *The Violinist*, April 1912. (6) p. 32. – A március 3-i koncerten a fő műsorszám Wieniawski D-dúr concertója volt, s játszottak még egy Chopin polonézt (Op.26., 1), egy Beethoven románcot, (Op. 50), Mozart minuettet, Bach bouréet. Olga Bibor-Munkacsy kísérete mellett fellépett még Josi Errard tenorista.

Bíbor Olga érvényesülését legalább annyira segítette a neves muzsikus házastárs nagyobb fokú elismertsége, mint amennyire árnyékba is borította. Ehhez járultak a családi ügyek nehézségei. Háromszor utazott haza egyedül édesanyjához, 1911-ben, 1912-ben és harmadjára 1914-ben. A férje jogán amerikai állampolgárként utazott Magyarországra, 1912-ben amerikai útlevelet is váltott. Két hazautazás között, 1913-ban folytatódtak férjével a közös fellépések. Egy 44. utcai stúdió estélyén Munkácsy a magyar hegedős, zeneszerző Nachéz Tivadar *Magyar rapszodiáját* játszotta – „ahogy azt csak egy igazi magyar (*native*) tudja előadni” –, Bíbor Olga kísérete mellett. Két ízben a Carnegie Hallban léptek fel, itt is a megszokott módon, a hegedűszólista és kísérorje közösen.⁶⁰ Aztán

ismét haza kellett utaznia. Ezúttal édesanyjával együtt tért vissza Amerikába Hamburgon keresztül a Graf

Waldersee fedélzetén. Alighogy anya és leánya együtt lehetett, jött az újabb fordulat: az idős asszony nem bírta az amerikai klímát és élettempót, visszament Magyarországra, a háború kellős közepén, 1915-ben. 1920-ban azonban ismét felkerekedett a Bocskai utcai lakásából és kiment a lányához. Ám „Linka néni” súlyosan megbetegedett, élet-halál küzdelmében az orvosok már feladták a reményt, mégis felépült. Ezután rövidesen ismét visszament Nyíregyházára nővérehez.⁶¹ Közben a két fiatal muzsikust összekötő kapcsolat is kihűlni látszott. Házasságuk megromlott, 1917 májusában elváltak. Erre a második házassága nyomán derült fény, amiről alább még lesz szó. Ez év elején, tavaszán kezdődött Bíbor Olga önálló előadói korszaka, ami a töredékes információkból kiviláglóan is felettebb színés és változatos volt. Máshonnan nézve: valószínűleg rendkívül bizonytalan lehetett, örökös készenlétet jentett, újabb és újabb döntések meghozatalát igényelte. Három színtéren is megpróbálta a lábát megvetni mint saját útját járó muzsikust: gramofonfelvételekkel, saját zenekarral és a színházzal – mégpedig a Broadwayn. Természetesen mindháromat az anyagiak hiánya mozgatta, s ezáltal a zeneakadémia egykori növendéke egészen sajátos zenei érvényesülési utakra lépett. Mindjárt tegyük is hozzá: alsóbb regiszterekben, mint ahogy a kezdetekkor ő maga is remélte.

5. kép. Munkácsy. 1911.

⁶⁰ *Musical Courier*, January 22, 1913. (4) p. 56. (New Assembly studio). Magyar művészek sikere Newyorkban. *Az Ujság*, 1913. június 15., p. 17.

⁶¹ Bíbor Olga magyarországi utazásaihoz lásd: New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Olga Munkacsy, 1911 (okt. 13.); Olga Munkacsy, 1912 (szept. 26.); Olga Munkacsy, 1914 (máj. 28.), Carolina Epstein, 1914. United States Passport Applications, 1795–1925, database with images, *FamilySearch*, Olga Munkacsy, 1912. Lásd még Fodor, Liszt utolsó, *id. mű* 1922 (4. jegyzet). – „A leányom 1914-ben kihozott Amerikába, de nem tudtam megszokni s a háború második évében hazamentem. Németországban belga kémnek néztek, letartóztattak és haditörvényszék elé állítottak. Sok viszontagság után hazakerültem. Kitérő örömmel fogadtak. Tanítottam tovább.” Véglegesen 1926-ban költözött New Yorkba. Párszor leányával, vagy részben önállóan közönség elé is lépett. Mindig nagy ovációval fogadták, ünnepték. Elhunyt 1936-ban, lásd (a clevelandi *Szabadság* nyomán): Newyorkban meghalt Epstein Karolin. *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1936. május 10., p. 7. Rövidebben: *Amerikai Magyar Népszava* 1936. április 16. Hírt adott róla a *Musical Courier*, April 25, 1936. (7) p. 20.

6. kép. Hanglemez. Olga Bibor Peasant Jazz Orchestra felvétele, Forrás: DAHR.

Előre nem látható módon Bíbor Olga neve leginkább a lemezfelvételeknek köszönhetően maradt fenn az utókorra, pedig nagyon valószínű, hogy a „gramofonírozásba” kényszerből keveredett. A lemezekből – mint tárgyakból – fennmaradtak példányok, a felvételek többsége különböző platformokon online is meghallgatható, szemben az egykori koncertekkel, amelyekről jó esetben is csak pár soros feljegyzés bányászható elő a napisajtó mélyéről. Sőt, körülbelül egy évtizede lemezgyűjtők körében ismertté vált a neve. Kisebb eszmecsere támadt ugyanis az egyik előkerült lemeze nyomán, amelyen az *Olga Bibor Peasant Jazz Orchestra* muzsikája hallható (6. kép). Ki volt, ki lehetett Olga

Bíbor? Volt, aki ukránnak tudta, de hamar tisztázódott, hogy ez tévedés. De vajon tényleg az első gramfonlemezre rögzített dzsesszfelvételekről van szó? Avagy legalábbis az egyik elsőről? S mennyiben dzsessz az a zene, amit ez a „parasztos dzsesszenekar” játszott?⁶² A magyarázathoz látni kell a további lemezeket is.

A nyilvántartások szerint Bíbor Olga több mint negyven gramfonfelvételt készített három vállalattal, de lehetséges, hogy még újabbakra is fény derül.⁶³ Az első sorozat a Victorral készült 1916 márciusában és áprilisában, illetve egy ezeket megelőző, előkészítő alkalommal. Előadóként ezeken Munkácsy Olga Zenakara szerepel. Még egy kép is fennmaradt róluk, illetve a zenekarvezető Munkácsy Olgáról (7. kép). Az Edison társaság szintén ebben az évben rögzített vele felvételeket, november 17-én, illetve 22-én. A zenekart itt Olga Bíbor Hungarian Orchestra, illetve Olga Bíbor Magyar Zenekara néven jegyzik. A Columbia-féle lemezek felvételeinek pontosabb dátumát csak részben ismerjük: 1917/1918 folyamán készültek, néhány 1918. október–novemberében. Ezekben az Olga Bíbor Cigány Zenekara, illetve ennek angol változata, az Olga Bíbor Gypsy Orchestra, valamint – az említett – Olga Bíbor Peasant Jazz Orchestra megnevezéssel találkozunk. Nagy hiányosság, hogy egyik esetben sem tudjuk, hogy kik voltak a zenekar tagjai. Egyáltalán: valóban Bíbor Olga zenekaráról van szó, avagy inkább arról, hogy alkalmilag társult egy (-egy) cigánybandával a felvételek elkészítésekor? Az ötlet származhatott a vállalatok intézőitől, akik odafigyelnek a vásárlók vélt, vagy valós igényeire. Az idegen nyelvű lemezeknél a címadásban rendszerint törekedtek arra, hogy utaljanak a felvétel, a zene etnikai jellegére. A *Gypsy* megjelölés feltétlenül kapcsolatban állt ezzel.

⁶² Columbia E 4396: Village Music / Out of my Album – Olga Bibor’s Peasant Jazz Orchestra. A gyűjtők párbeszéde: World’s First Jazz Record?. *Musical Traditions, Internet Magazine*, Letters: January–December 2006, http://www.mustrad.org.uk/let_23.htm; Old Whirled Music. Library of Vinyl Experience, *blog*, November 24th, 2009 [Utolsó hozzáférés: 2011.01.15., jelenleg elérhetetlen].

⁶³ Spottswood, Richard K.: *Ethnic Music on Records: A Discography of Ethnic Recordings Produced in the United States, 1893–1942. Vol. 3: Eastern Europe*. University of Illinois Press, 1990. pp. 1238–1240.; Spottswood, Dick: *Columbia Records Series, 1908–1923*. Mainspress Press LLC, 2020. (elérhető: Internet Archive); Munkácsy, Olga Bibor, *Discography of American Historical Recording (DAHR)*, <https://adp.library.ucsb.edu/names/332970>; Olga Bibor’s Orchestra, *Discogs Database*, <https://www.discogs.com/artist/4314273-Olga-Bibors-Gypsy-Orchestra> [Utolsó hozzáférések: 2021. 11. 24.].

Munkácsy Hungarian Orchestra

7. kép. Munkácsy Olga Zenekara.

A lemezeken hangszeres tánczene hallható, valcer, polka, mazurka, ländler, csárdás. A Victornál főleg ismert magyar nótákat vettek föl, mint például a *Lehullott a rezgő nyárfa*, *Rácz Laczi nótája*, *Nem loptam én életemben*, *Gyere babám gyűjtsál gyertyát*. Zerkovitz Béla *A vén cigány* című szerzeményét egy *Prends moi!* (Vigyél el) francia valcerral együtt adták ki az elsők között 1916 nyarán. Egy philadelphiai lap szerint ez volt a hónap egyik legnépszerűbb Victor-lemeze, amelyen az Olga Munkácsy's Hungarian Orchestra „a magyar zene sajátos varázsát szólaltatja meg szellemének teljes átélésével”.⁶⁴ Az Edison- és a Columbia-felvételek között is szerepelnek magyar zenék, mint a *Magyar dalok* sorozatai (Edison 5184, 5185), vagy a *Darumadár* és a *Kurucz nóta* (Columbia E 4424), az *Alföldi lassú és friss* csárdás (E 5179). De sokkal inkább a népszerű nemzetközi tánczenék dominálnak. Az Olga Bibor's Gypsy Orchestra játszott gramofonlemezre a kor egyik „slágerdarabját”, Czibulka Alfonz *Stefanie-gavott* (op. 312) című zenéjét, amelyet a császári és királyi katonakarmester, zongorista zeneszerző Stefánia belga királyi hercegnő tiszteletére komponált (E 4404). Bibor Olga „Jazz Peasant” elnevezésű zenekarától kilenc felvételt ismerünk, azaz négy önálló lemezt (E 4327, 4359, 4360, 4396), s egy „felet”. Három polka, két valcer, egy-egy mazurka és ländler alkotja a repertoárt, valamint egy „nemzetközikiént” feltüntetett, valamint egy olyan, amelyet a vállalat a *Village music* (Falusi zene) cím alatt, cseh zeneként hirdetett (E 4694). Parasztos vonást legföljebb áttételekként lehet ezekben észlelni, annyiban, amennyiben ezeknek a táncműfajoknak a gyökerénél volt valamennyi népzenei alap. Dzsesszhangulatot azonban ennél is kevésbé.⁶⁵ Összességében minden esetben a „nemzetközi”, a népies-népszerű tánczenestílusról van szó, amit úgy tűnik, hogy üzleti céllal a lemezvállalatok menedzserei jelölhettek meg etnikusnak s újszerűnek ható címkéekkel.

A „lemezkorszak” idején Bibor Olga szólistaként és kísérőként is számtalan koncertet adott, valamint különféle összeállítású kamaragyüttesekkel lépett föl változatos helyszíneken.

⁶⁴ *Evening Public Ledger* (Philadelphia), Aug 17, 1916. Night extra, p. 4. – A Victor 18071 jelzetű lemezeről van szó, amely az év júliusában jelent meg, lásd *Evening Star* (Washington, D.C.), July 28, 1916. p. 8.

⁶⁵ A 62. jegyzetben hivatkozott két felvételt is elég nehéz a dzsesszhez hasonlítani. Meghallgathatók az Internet Archive, illetve a DAHR adatbázisából.

Az első ilyen lehetett az a trió, amely a Mehli Zongoragyár új elegáns, olasz reneszánsz palotájának bemutatótermében lépett föl, mégpedig a legelső, az avató koncerten 1917 márciusában. A „pompás Olga Bíbor Triót” a névadón kívül Eugene Fila hegedűművész és Charles D’Albert csellista alkotta.⁶⁶ Nincs kellő adat ahhoz, hogy eldöntsük, vajon ez a trió játszott-e a Hotel Buckinghamban, amire Fodor Nándor idézett jegyzete utalt. De vannak adatok egy más összetételben játszó trióról is. Ebben Bíbor Olga vezetésével szintén két amerikai muzsikussal, Jacob Rittenband hegedűs és George Pollakin gordonkás működött közre. A New Yorktól délre eső, óceánparti nyaralóhely, Asbury Park Brunswick nevű szállodájában játszottak 1918 és 1919 nyarán. Nevüket is innét kapták: The Brunswick Trio. Népszerűek voltak, felléptek házon kívül is, például jótékonyági rendezvényen.⁶⁷ S még nincs vége! Egészen más felállásban, a lemezkészítés járulékos formációjaként is felbukkan az Olga Bíbor Trió elnevezés. Thomas Edison iratai között fellelhető egy munkanapló, amely szerint ez a – tárogató, cimbalom, zongora összeállítású – trió 1919. december 23-án két felvételt készített a vállalat stúdiójában: a *Megérem még azt az időt* című csárdást és Fráter György hallgatóját, *A fonóba szól a nóta* című darabot. A két felvétel kiadásáról nincs információ.⁶⁸

Ebben az időben sokoldalú zenei tudását Bíbor Olga másutt is hasznosította. Egymást követően három Broadway-darabban működött közre. Nem színésznőként próbált szerencsét a bécsi és pesti tapasztalatok alapján, hanem itt is zenei kíséretet adott. A *Polly with a Past* (Polly múltja) című komédiában 1917-ben, majd a következő évben David Belasco *Daddies* (Apukák) című darabjában jutott lehetőséghez. Mindkét darab több mint háromszáz alkalommal ment Belasco színházában. 1920-ban mutatták be a Lyceum színházában a *The Gold Diggers* (Aranyásók) című darabot, amiben egy zongoraszólóval szerepelt, illetve kísérte a főszereplő Ina Claire ének- és táncszámát. A darab hosszú ideig műsoron volt, 717 előadást ért meg.⁶⁹ Nevét a színlapokon nem szerepeltették, ám így is ismertségre, bizonyos hírnévre tett szert a New York-i színházi világban. Négy év alatt legalább 1300 alkalommal játszott, miközben más-más variációkban lemezeket készített és koncerteket adott.

Egy idő után Bíbor Olga magyar rendezvényeken is szerepelni kezdett. Nem világos, hogy ez valójában mikor kezdődött, s az sem, hogy a gramofonfelvételek idején voltak-e már fellépései a magyarok között. Ez indokolható lenne azzal, hogy a lemezeken magyar zenekarral, túlnyomórészt magyar darabokat játszott. Arra van adat, hogy 1919-ben tagja lett az egyik New York-i magyar református egyháznak, a 116. utcának, ahol évtizedeken át Harsányi László volt a lelkipásztor.⁷⁰ A részleges zenei pályamódosítás leginkább a második

⁶⁶ Give First Mehlin Musicale. *Musical America*, March 17, 1917. (20) p. 38. A Mehli csak bérlője volt a ma is meglévő épületnek, lásd Miller, Tom: The 1916 Mehlin Piano Building – No. 4 East 43rd Street. *Daytinian in Manhattan*, blog, July 18, 2012.

⁶⁷ *Asbury Park Press* (Asbury Park, New Jersey), 19 July, 1918., p. 2.; 29 May 1919., p. 12.; 31 Jul 1919., p. 2 (a zenekar tagjainak megnevezésével).

⁶⁸ Thomas Edison Papers, Edison Microfilm Reel 273,

<https://archive.org/details/edisonmicrofilm273/page/n485/mode/2up?q=%22olga+bibor%22> (csak a két mű címe feltüntetésével és fordításával). 1919 novemberében hat zeneművet rögzítettek a Hungarian Gypsy Trio előadásában, amelyek Richard Spottswood jegyzékei szerint meg is jelentek. Ám ez egy másik formáció volt, néhány lemezen a trió magyar neve szerepel: Szigetváry Cigány Hármás (hegedű, klarinét, cimbalom).

⁶⁹ A darabokhoz lásd az Internet Broadway Database (IBDB) információit. A Lyceum, majd a Belasco színház egyaránt David Belasco intézménye volt.

⁷⁰ *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1919. május 31., p. 4. – Egyházkormányzatilag ez a presbiteriánus egyház fennhatósága alá tartozó magyar egyházközösség volt.

házasságával függhet össze, amelynek biztosan volt egy olyan hatása, hogy stabilabb anyagi körülmények közé került. Már nem kizárólag saját bevételeitől függött, s ily módon több ideje, energiája volt a közösségi életre, a bevételt nem hozó fellépésekre. A Broadway szerzett hírnévnek köszönhető, hogy több lap is hírt adott eljegyzéséről és házasságáról 1920 novemberében. A hír közlésébe az is belejátszott, hogy a vőlegényét, Julius Sternt is sokan ismerték: többszörösen díjazott motorversenyző és garázstulajdonos volt New Yorkban.⁷¹

Az amerikai magyar lapok alapján úgy tűnik, hogy honfitársai között először a Kiss József javára 1920. augusztus 29-én rendezett jótékonysági esten szerepelt. Arra a hazai hírre, hogy az agg költő nyomorúságos körülmények között él, sőt, éhezik, a New York-i Első Magyar Önképző Egylet művészi estet hirdetett a Washington Irving High Schoolba, a város egyik ismert előadói termébe. A műsorban szerepelt Diskay József operaénekes, az operaház volt ösztöndíjasa, Dobó Böske színművésznő, Kiss Valéria hegedűművésznő (Kiss József unokanővére), valamint amerikai magyar színészek mellett Fülöp Ilona író és Szebenyei József újságíró. Az adományt a költő *Magyar földén* című versével köszönte meg az amerikai magyaroknak, amely posztumusz kötetében is megjelent.⁷²

Egy következő fellépés a kilencszáz rab előtt a Sing Singben, a New York-i fegyházban adott legendás koncert volt, amelyen ismét Diskay Józseffel, valamint Füredi Sámuel és Joseffy Olga szopránénekes társaságában szerepelt. Ez alkalommal egy drámai találkozásra is sor került. A távozáskor vettek észre egy sovány, 19 év körüli fekete fiatalembert, aki különösen nézte a zenészeket. Bíbor Olga elsápadt, mire a fiatalember megszólalt: – Felismert, ugye? „Egy évig hordta nekem a tejet” – mondta a zongoraművésznő az újságírónak. De mit tett, hogy ide került? – erre már nem volt válasz, a fiatalember gyorsan elsietett.⁷³

8. kép. Bíbor Olga portréja. 1932.

⁷¹ 'Gold Digger' pianist to wed. *New York Herald*, November 4, 1920., p. 13.; Olga Bibor to marry. *New York Times*, November 4, 1920., November 9, 1920. Lásd még hasonló tartalommal *The Billboard*, November 13, 1920., p. 20.; *Musical Courier*, November 18, 1920., p. 23.; *Los Angeles Herald*, 18 November, 1920. Stern Gyulának (Julius Stern) öt fiútestvére volt, édesanyja különféle magyar éttermeket tartott fenn, egy időben Lakewoodon (New Jersey) is volt étterme és hotelje, lásd *Az Ember*, 1934. január 13., p. 8.

⁷² *Előre*, 1920. augusztus 21., p. 2.; *Amerikai Magyar Népszava*, 1920. szeptember 1., p. 5. A vers megjelent az utóbbi lap október 23-i számában, illetve kötetében: *Utolsó versek*. Budapest, Athenaeum, 1924. p. 22.

⁷³ Fodor Nándor: Magyar művészek a Sing Singben. *Amerikai Magyar Népszava*, 1922. május 4., p. 1.; Uő: Magyar könnyek a Sing Singben. *Amerikai Magyar Népszava*, 1922. május 5., p. 1., 3. – Itt szerepel a tejesfiú története. További részletekkel vö. Fejős Zoltán: „Péntek este a rádióba énekelek...”. Az első magyar nyelvű rádióadás és az amerikai (magyar) médiaközeg változása. (Sajtó alatt.)

Diskay József és Bíbor Olga az 1920-as évek népszerű előadóivá váltak, köztes zenei világban mozogtak, amely az operaáriáktól a klasszikus zenén át a populáris zene szinte minden ágára kiterjedt. Nem azonos körben lettek népszerűek, de mindketten sok szállal kötődtek az amerikai magyar közülethez (8. kép). Bíbor Olga profilja egyre inkább a zongorakíséret lett. Tudása, repertoárja széles skálán mozgott, a közönséges operett- vagy nótaesteken, színházi előadásokon épp úgy számíthattak rá, mint a professzionális zenei előadók kíséretekor. Nem csak magyarokkal szerepelt, amerikai ének- és operaelőadókkal, hangszeres muzsikusokkal is rendszeresen fellépett. Egyetlen, bár kissé különös példa: többször volt társa Florence Foster Jenkinsnek (1868–1944), aki pompás előadói jelmezei és rémes énektudása révén lett groteszk szereplője a New York-i zenei életnek. Róla a mai olvasónak is lehet valami képe, köszönhetően egy 2016-os brit–francia játékfilmnek. A Meryl Streep főszereplésével készült mozi Magyarországon *A tökéletlen hang* címmel vetítették. Olykor Bíbor Olga is fellépett az énekesnő által alapított Verdi-klub Ritz-Carltonban tartott zeneestélyein, és az otthonában évente adott énekestélyein a Seymour Hotelben. Az önjelölt énekművésznő szeretett „nemzeti viseletekben” több nyelven énekelni. Amikor magyar ruhát öltött, Bíbor Olga kísérte, akit volt, hogy a nézők közül szólított magához.⁷⁴ Ennek a sajátos kapcsolatnak köszönhető, hogy fennmaradt egy némafilmfelvétel, amely megörökítette Bíbor Olga alakját, amint az énekesnőt zongorán kíséri. Ha egyszer ez a film hozzáférhetővé válik, talán épp a magyar ruhás produkciót láthatjuk majd.⁷⁵

9. kép. Bíbor Olga portréja. Endrey Jenő: *Vádirat*. 2. köt. [193?].

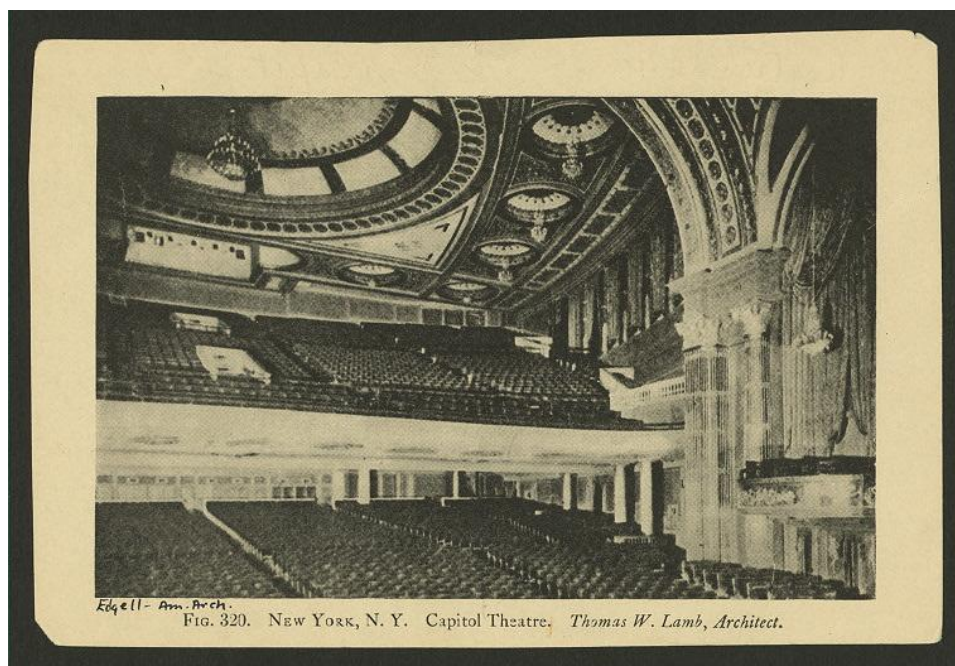
A magyar szórakoztató rendezvényekről beszámoló újsághírekben, vagy az előzetes hírverésben rendszeresen visszatérő fordulatként szerepelt, hogy Bíbor Olga fellépése garantálja (garantálta) a művészi színvonalat. Ezzel jobbra a sablonos szürkeségből akarták kiemelni egy-egy estély jelentőségét, ugyanakkor kétségtelen, hogy közreműködése rendszerint valóban emelte a zenei műsor színvonalát. A magyarok Intim Színház nevű kabaréja,

⁷⁴ Florence Foster Jenkins orosz ruhás képét is közli: *Musical Courier*, May 1, 1940. (7) p. 40. Magyar ruhás fellépése: *Musical Courier*, November 15, 1938. (10) p. 23. A lap a koncerthírek között mindig beszámolt Jenkins estélyeiről és a Verdi-klub műsoráról. Az énekesnő különös, tragikus életéről az operaénekes, producer Donald Collup 2007-ben dokumentumfilmet készített, amely elérhető a Youtube-on: *Florence Foster Jenkins: A World of Her Own*.

⁷⁵ Donald Collup közel másfél órányi archív filmanyagot talált Florence Foster Jenkins hagyatékában. Az erősen megrongálódott felvételeket a Historic Films Archive (Greenport, NY) restaurálta és digitalizálta, s egyelőre csak két rövid részletet tett közzé. Az anyag kutatása, felhasználása jelentékeny összegű jogdíjhoz kötött. Donald Collup levele, email, 2021.12.01.

amely 1932-ben alakult, s ahol egy ideig a hetente négy előadást adó társulat „zenei igazgatója”, karmestere, zongoristája volt (9. kép), persze nem a Carnegie Hall előadótermét jelentette. Mindkét regiszterben otthonosan mozgott, ha kellett éles váltásokra volt képes. Talán a körülményeken múlt, hogy lezorult a dobogóról, nem futott be komolyzenei pályát. A zongorakíséretnek azonban egyértelmű mestere volt koncertpódiumi szinten is, nem csupán a közösségi rendezvények közegében.

Kovács Lilly nyolc héttel megérkezése után lépett közönség elé egy jótékonyági koncert alkalmából. A *Szabadság* túlzásoktól nem mentes hangvételben Dohnányi mester legkiválóbb tanítványaként harangozta be az est meglepetését, a fiatal kora ellenére már „világszerte elismert zongoraművésznőt”. A Magyar Segélyakció keretében a frissen alakult Magyar Zsidók Amerikai Barátai által szervezett művészi estet a magyarországi zsidó intézmények – árvaház, aggmenház, kórház – és az izraelita hitközség megsegítésére tartották. A manhattani Lexington színházban, több frissen Magyarországról érkezett művész fellépésével adott koncertről röviden beszámoló Fodor Nándor ugyancsak nagy melegséggel írta, hogy Kovács Lilly, „aki 16 évével még csak Lillyke [...] egészen kiváltságos zongoraművésze lesz Amerikának”.⁷⁶ Három héttel később volt még egy „magyar” bemutatkozása: február 5-én a Belmont színházban közreműködött Pally Anna, az Operaház prímabalerinája – „világhírű magyar táncosnő” – első táncdelutánján.⁷⁷ Számára ezek valóban csak a frissen érkezett magyar művészek szóló első meghívások voltak, mert hamarosan megkezdődtek hivatásos fellépései az amerikai pódiumokon.

10. kép. A Capitol mozisínház nézőtere. Képeslap.

⁷⁶ Muzikaszóval a nyomor ellen. *Szabadság*, 1920. január 10., p. 5.; Jótékony hangverseny. *Amerikai Magyar Népszava*, 1920. január 12., p. 4.; F. N. [Fodor Nándor]: A Lexington színházi hangverseny. *Amerikai Magyar Népszava*, 1920. január 17., p. 5.

⁷⁷ Pally Anna – táncol. *Amerikai Magyar Népszava*, 1920. február 1., p. 5. – „A kíséretet Kovács Lilly fogja szolgáltatni: egy bájos, végtelenül tehetséges kis leány, aki a budapesti zsidó hitközség javára rendezett jótékonycélú hangversenyen játékaival általános feltűnést keltett.”

Az ő esetében Fodor Nándor korábbi utalása a Capitoliumra és a „vaudville körútra” a korszak két meghatározó amerikai kulturális s egyben szórakoztató intézménytípusára vonatkozott. A Capitolium, vagyis az 5200 főt befogadó, a Broadway és az 51. utca

11. kép. A Capitol mozisínház reklámja. Heti műsor, 1922.

találkozásánál 1919-ben fölépült Capitol mozisínház 1924-ben a világ legnagyobb és legfényesebb mozipalotája volt (10–11. kép). A fogadócsarnok falait mahagónival borították, a világítást három hatalmas francia kristálycsillár adta. A filmvetítéseket övező komplex programban ekkor 77 tagú szimfonikus zenekar adott koncertet, illetve kísérte a filmeket. Ebben az időben a Capitol tartotta fenn New York egyik legjobb, a filharmonikus társulatokkal szinte egyenrangú zenekarát, amelynek zeneműtára több mint tizenötezer kottára rúgott. Karmestere a magyar zongorista Rapée Ernő (1891–1945) volt, aki rengeteget tett a klasszikus zene népszerűsítéséért a mozipaloták keretei között.⁷⁸ Itt egy sajátos amerikai műfajról van szó, az 1920-as évtizedben virágkorát élő mozivarietéről. Kezdetben a program

⁷⁸ A nagymarosi (nem budapesti!) születésű és a Nemzeti Zenedében, a Zeneakadémián tanult Rapée (Rappaport) Ernő 1912-ben, 21 évesen került Amerikába. Alulról kezdte, majd muzik szimfonikus zenekarát vezette: a Rialtóét (1917), ahol először váltották fel a némafilmet kísérő zongorajátékot zenekarral, majd a Rivoliét (1918). A Capitolnál (1920) már állandó jelzőjévé vált, hogy a „világ legnagyobb színháza zenekarának” karmestere, ami tovább élt az újonnan épült, még nagyobb Roxy esetében, illetve az azon is „túllépő” Radio Citynél, amelynek zenei igazgatója lett. Wischusen, Mary A.: Rapée, Erno. *Grove Music Online*, 2018. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.A2257921>. Magyar vonatkozású életrajzát a források kritikai megrostálásával tanulságos lenne megírni. Vö. V. N.: Rapée Ernő. *Színházi Élet*, 1925. március 1–8. (9) pp. 44–45.; Hogyan lett a szegény pesti Rappaportból – dúsgazdag amerikai Rapée. *Az Ujság*, 1925. március 3., p. 8.; Rapée Ernő: A magyar élet talajából. *Amerikai Magyar Népszava*, 1934. december 2. 35 éves jubileumi szám,

két, majd három, három és fél órás műsort jelentett, amelynek a felét kulturális program s látványosságok sora tette ki. Egy mozijegy árért a néző a film mellé többféle hangszeres műsort, táncot, balettet, szórakoztató jeleneteket – élőképeket – kapott, továbbá híradót. Egy idő után a műsor elengedhetetlen része volt a humoros rajzfilm, a *cartoon* is. A mozik pedig minden elképzelhető eleganciával, kényelemmel bíró paloták voltak – különösen New Yorkban, de a nagyobb városok is igyekeztek követni a trendet. A Capitol 1922 végén bevezette a rendszeres rádióközvetítéseket is, amely elsősorban a zenei produkciókat juttatta el az amerikai otthonokba. A klasszikus zene amerikai terjedésében a legjobb „mozizenekarok” kiemelkedő szerepet játszottak.⁷⁹

12. kép. A *Grand Larceny* című film bemutatója. 1922.

Nagyon is elképzelhető, hogy Kovács Lilly közvetlenül Rapée Ernő jóvoltából jutott pódiumra, szinte azonnal, alighogy megérkezett. Talán 1920 nyarán találkozhattak is Bécsben, esetleg Budapesten, amikor Rapée – szülei látogatására, illetve üzleti célból: magyar darabok beszerzése miatt – hazalátogatott.⁸⁰ Kovács Lilly első „igazi” pódiumprodukciójára a Capitol színpadán került sor: 1922. március 9-én a Goldwyn vállalat *Grand Larceny* (Nagy lopás) című romantikus filmjét kísérő műsorban mutatkozott be (12. kép). A teljes műsor a következő részekből tevődött össze: Kezdődött a *Tannhauser*-nyitánnyal, a Rapée Ernő vezényelte

Capitol nagyzenekar előadásában, amit egy háromrészes közjáték – „divertissement” – követett: a fiatal balerina, Maria Gambrelli egy balett-tánca Chopin zenéjére, egy mazurka az orosz balettmester, koreográfus Alexander Oumansky és a 17 éves, frissen szerződött szólótáncos Doris Niles előadásában, illetve William Robyn tenorista énekszámára. Ezután a heti hírek összefoglalása – híradó – következett, majd a második számú zenei fő produkció, a hangszeres szóló: Kovács Lilly Liszt *Magyar fantáziáját* játszotta. A játékfilmet ezután vetítették a zenekar kísérete mellett. A film után ismét hangszeres rész következett. A Capitol zenekarának tagja Luca Del Negro tubán játszott, majd szokás szerint orgonaszóló zárta a műsort. Leges-legvégül egy, az alpesi sportról szóló ismeretterjesztő (Hy Mayer Travellaugh-féle) filmet vetítettek, és előzetest mutattak be a következő heti műsorról.⁸¹

Két héttel később, a *The Glorious Fool* (A dicsőséges bolond) vetítésekor a zenekar nyitányként az *Olasz capricciót* játszotta Csajkovszkijtől, Kovács Lilly pedig Dohnányi *C-dúr*

section 8., p. 8. Simon Géza Gábor: *Magyar jazztörténet*. Budapest, Magyar Jazzkutatási Társaság, 1999. pp. 50–51., uő: „Szösszenetek” a jazz- és hanglemeztörténetből. Budapest, Gramofon Társaság, 2019. p. 219.

⁷⁹ London, Kurt: A zongoristától a zenekarig [1936]. Ford. Zachár Zsófia. In Kenedi János (szerk.): *Film + Zene = Filmzene? Írások a filmzenéről*. Budapest: Zeneműkiadó, 1978. pp. 20–23.; Hall, Ben M.: *The Best Remaining Seats. The Golden Age of the Movie Palace*. New York, Bramhall House, 1961.; Baker, Paula Eisenstein: Leo Zeitlin's Musical Works on Jewish Themes for New York's Capitol Theatre, 1927–1930. *Shofar*, 20. 2001. (1) pp. 74–93.

⁸⁰ Erről a fontos körülményről csak Incze Sándor lapjának sokat ócsárolt pletykarovatából van tudomásunk, New Yorkba való visszaérkezését a bevándorlási forrásokban sem sikerült megtalálni: Maga csak tudja. *Színházi Élet*, 1920. június 20–26. (25) p. 25.

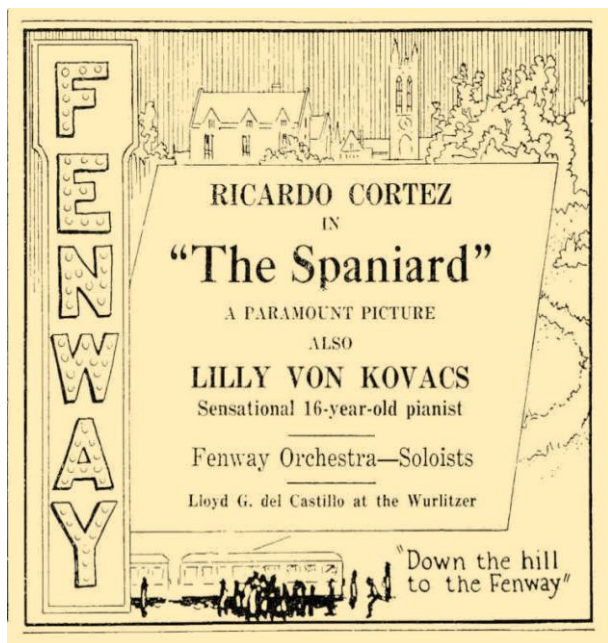
⁸¹ The Capitol. *Musical Courier*, March 9, 1922. (10) p. 56.; *Motion Picture News*, March 11, 1922. (12) p. 1492. Hirdetés: *New York Tribune*, February 26, 1922. IV. sec., p. 3.

rapszodiáját és Liszt *La Campanelláját* adta elő, ismételten nagy sikerrel. A *Musical Courier* kritikusa kiemelte, hogy a második fellépésén látott fiatal zongorista jelentős zenei tudással rendelkezik, „és olyan ragyogással játszik, ami elragadó egy ilyen fiatal művész esetében. Megérdemli a sikert.”⁸²

A vaudville-körút az impresszárió, Benjamin F. Keith (1846–1914) által életre hívott szórakoztató színházak országos hálózatára vonatkozott, mely több száz és ezer előadót foglalkoztatott. A háborút követően Európából érkezett zenészek sokasága a *Keith Circuit* jóvoltából⁸³ jutott fellépési lehetőséghez. A Capitolban sikeresen szereplő Kovács Lillyt 42 hétre szerződtették le, és mint headlinert léptették föl, azaz fő előadóként. Fellépését, illetve kvalitásait *Girl-Paderewski* címen hirdették a nyomtatott programban és a plakátokon. Szerződését még ki sem töltötte, máris egy újabb szerződés volt a kezei között. A Lasky Corporation közel két évre alkalmazta: vaudville-színházakban és mozipalotákban játszott klasszikus zongoradarabokat. Bejárta az egész országot. A közeg működés módját és mediatizáltságát

13. kép. Kovács Lilly rádiókoncertet ad. 1925.

14. kép. A Fenway mozi hirdetése, Boston. 1925.

jól mutatja, hogy mindvégig az induláskor bevált reklámeszközökkel hirdették fellépéseit, noha az 1920-as évek derekán fiatalos megjelenése ellenére (13. kép) már régen nem számíthatott fiatal művésznek, gyerekelőadónak pedig végképp nem. Legyen szó a Los Angeles-i Metropolitanról, a San Francisco-i Granada színházról, vagy a bostoni Fenway moziról (14. kép) „szenzációs 16 éves zongorista” maradt. Chicagói fellépése után, amikor a Chicago Mozisínház szimfonikus zenekarával adott koncertet 1925-ben, egy lelkes magyar éppenséggel azt írta haza, hogy a 14 éves (!) „Kovács Lily már amerikai

⁸² The Capitol. *Musical Courier*, March 30, 1922. (13) p. 56. Lásd még Underhill, Herriette: On the Screen. The Glorious Foul. *New York Tribune*, March 20, 1922., p. 8.; *New-York Herald*, 19 March, 1922. Sec. 3., p. 8.; *The Billboard*, March 22, 1922., p. 31. Hirdetés: *New York Times*, March 19, 1922. Amusements, p. 3.

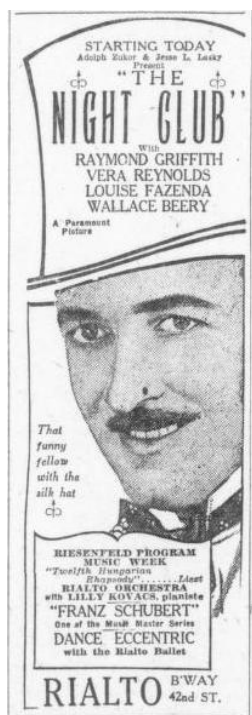
⁸³ Maffi, Mario: *Gateway to the Promised Land: Ethnic Cultures on New York's Lower East Side*. New York – London, New York University Press, 1995. pp. 243–244.; Cullen, Frank – Hackman, Florence – McNeilly, Donald: *Vaudeville Old & New. An Encyclopedia of Variety Performances in America*, Vol. 1. New York – London, Routledge, 2007. pp. 599–612 (Keith-Albee Circuit), pp. 612–617. (B. J. Keith).

sarjadéka a magyar törzsnek és itt is előtör belőle a magyaroknál általános zenei tehetség...”⁸⁴

Nem volt ennyire légből kapott egy Los Angeles-i lap vele kapcsolatos cikke, noha életrajzának egy meglepő momentumáról írtak, amely más forrásból egyelőre nem ismeretes (15. kép). A világháború kezdetén a még szinte gyereklány – így a lap két változatban is megírt cikke – a belgiumi Louvain (Leuven) közelében egy internátusban tanult zongorázni. Miután a németek elfoglalták a környéket, a városban rendezkedett be a főparancsnokság. Tartottak egy műsoros estet, ahol feltűnt a parancsnoknak a fiatal zongorista tehetsége és anyjával együtt Berlinbe küldte, hogy ott folytathassa tanulmányait. Így menekült meg a háború pusztításától, s így „fedezték őt fel” a háború „jóvoltából”.⁸⁵ Ez utóbbi állítás nyilvánvaló túlzás, ám a lényeg megtörténhetett. Ismeretes, hogy a németek 1914.

15. kép. Los Angeles Evening Post-Record, 1923.

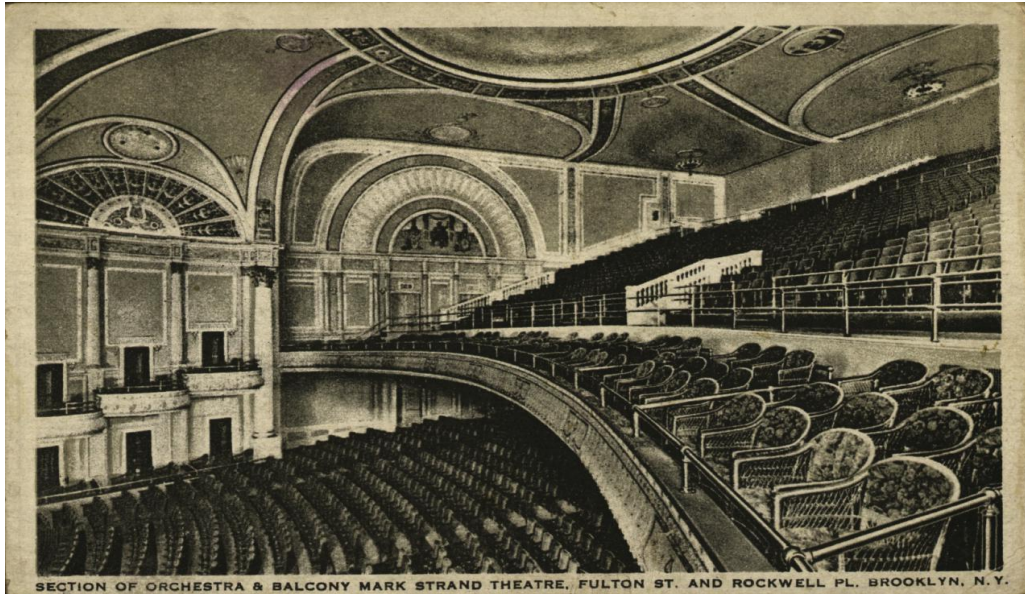

16. kép. A Rialto mozi hirdetése, New York. 1925.

augusztus 25-én dúlták fel Louvain, polgári lakosokat mészároltak le, felgyújtották az egyetemi könyvtárat. Kovács Lilly a nyári hónapokban tanulhatott a meg nem nevezett internátusban, ahonnan szeptember elején kerülhetett haza Berlinen keresztül. Nem teljesen kizárt – bár kevésbé valószínű –, hogy Berlinben valóban beiratkozott egy fél évre valamilyen zenei iskolába. Erre utalhat, hogy a budapesti Zeneakadémia évkönyve szerint az 1914/15-ös tanévben csak a második félévben kapott tandíjmentességet. Az oktatás egyébként itt október 1-én kezdődött, így addigra gond nélkül haza is érkezhettek. Minderről nincs hiteles információnk, és a belgiumi epizód is csak az amerikai vaudeville-körút Los Angeles-i állomása révén került napvilágra.

⁸⁴ K. K.: Magyar művészek sikere Amerikában. *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. február 27., p. 5. – *The Billboard*, February 21, 1925., p. 31., a koncerten Nathaniel Finston vezényelt. A két kaliforniai fellépést lásd *Close-Up: A Magazine of Movie-Land* (Los Angeles), August 20, 1923., p. 4.; *The Daily News* (San Francisco), October 13, 1923., p. 9., October 15, 1923., p. 11.

⁸⁵ Gives Recital At Metropolitan. *Los Angeles Evening Post-Record*, August 1, 1923., p. 7.; *She's War Discovery*. *Los Angeles Evening Post-Record*, September 1, 1923., p. 20. (mindkettő arcképpel).

17. kép. Marks Strand mozi, Brooklyn. Képeslap.

Az országos turnét követően a zongoraművész a nagy New York-i mozipaloták pódiumára. A folyamatos, fárasztó úton levéssel szemben ez mindenképpen nagyobb nyugalmat jelentett. Előbb a Broadway és a 42. utca találkozásánál lévő Rialto színházban szerepelt. Egy Zukor–Lasky-film, a *The Night Club* köré szervezett *Music Week* elnevezésű műsort az egyik kritika a szezon legjobb zenei produkciójának nevezte. A fő szám Liszt *12. magyar rapszódia*ja volt a Rialto Zenekar és Kovács Lilly, „noted girl pianist” előadásában, amit egy Franz Schubert-összeállítás követett (16. kép). A két zeneszám kb. 20 percig tartott, óriási tapsvihart aratva. A zenekart a kupolából jövő kék fényvel világították meg, a pódiumon játszó zongoristát közvetlenül rá irányuló spot lámpával. Mindez újdonságot jelenthetett, ha a műsorúság is külön kiemelte.⁸⁶ Játszott rádióadókon is, s újabb állomásként 1925. október 1-től a legnagyobb brooklyni színház, a Marks Strand zongoristája lett. A manhattani mozipaloták mintájára épült Strand benne volt az első ötben (17. kép), szimfonikus zenekara hasonlóképpen kiváló muzsikusokból állt. Érdekes Rapée Ernő egy ebben az időben adott nyilatkozatára utalni, amikor is azt említette meg Budapesten egy újságírónak, hogy New York öt nagy moziszínházában körülbelül harminc magyar zenész játszik a zenekarokban.⁸⁷ Kovács Lilly az egyikük volt, de nem „átlagos” zenekari tagnak számított, hanem önálló hangszeres koncertszólistának. Ez stabil, a zenekari átlagnál jóval magasabb összegű jövedelmet jelentett. A Strandnél bő két évig volt rendszeres előadó. Produkcióját, nem mindennapi tehetségét számtalanszor dicsérte a sajtó. A Strand menedzsere, Edward L. Hyman rovatot vezetett a *Moving Picture World* szaklapban, s az ő révén akár hétről hétre nyomon lehet követni az előadásokat, a scenikai újdonságokat, a különböző színeket alkalmazó változatos megvilágítási trükköket. Kovács Lilly általában Lisztet játszott, vagy más könnyebb klasszikusokat, Schubertet, Brahmsot, Csajkovszkijt.

⁸⁶ A kritika: *Variety*, May 6, 1925., p. 46. Lásd még *The American Hebrew*, May 8, 1925., p. 840.

⁸⁷ Amerikában évente 70 millió ember hallgatja a „Fox” színháztröszt hangversenyeit. *Magyarország*, 1925. március 3., p. 14. – Philadelphiában 10-12 magyar zenész van állandó szerződéssel a zenekarban.

18. kép. Kovács Lilly. 1928.

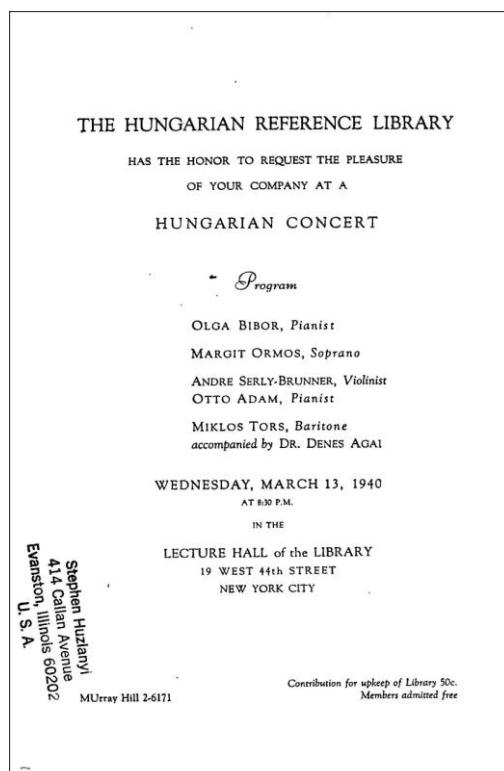
Kovács Lilly mindennapi gondjairól, magánéletéről, kapcsolatairól jószerivel semmit nem lehet tudni. Vajon találkozott-e mesterével, Dohnányi Ernővel, aki 1926-ig évente koncertezett az Egyesült Államokban? Milyen kapcsolatban volt más magyar muzsikusokkal, például a budapesti konzervatórium Amerikába került egykori növendékeivel? Egy koncertbeszámoló szerint 1927 márciusában több hónapos kihagyás után tért vissza a Strand pódiumára. Az ok házasságkötése volt, emiatt üdvözölték újra előadóként.⁸⁸ Más forrásokból sikerült annyit megállapítani, hogy férje egy német, de Bécsből elszármazott zenész, zeneszerző volt, aki néhány évig a Strand zenekarát is vezette, 1926 őszén pedig az új tampai Florida Színház szimfonikus zenekarának lett a karmestere. A Strand révén már ismerhették egymást, de Floridában kötöttek házasságot. Ám rögtön hozzá is kell tenni, hogy a „családi átok” őt sem kerülte el. Férje 1928-ban gyógyíthatatlan betegsége miatt véget vetett az életének. A tragikus hír a fiatal, immár özvegy zongoraművésznő arcképével országszerte számos

napilapban megjelent. A portré azonban évekkel azelőtt készült (18. kép).⁸⁹ A következő évben „Lilly K. Bierman” újraházasodott, mégpedig az ország másik végében, Los Angelesben. Férje Zsolt Ferenc magyar énekes színész – „lírai bariton” – volt, aki ekkoriban magyar társulatokkal, illetve saját műsorával járta az országot. Körülbelül egy évig lakhattak Kaliforniában, aminek egyik jele, hogy közös rádiókoncertet is adtak egy helybeli rádióadón.⁹⁰ Valamikor ezt követően tértek vissza New Yorkba, alighanem egy kanadai kitérő után.

⁸⁸ *Variety*, March 30, 1927., p. 5. Utoljára az előző év októberéből van hír fellépéséről, még mindig „girl-Paderewski”-ként, lásd *Moving Picture World*, October 16, 1926., p. 432.

⁸⁹ Házasságuk híre: *Tampa Tribune* (Tampa, Florida), November 21, 1926., p. 14. – Emil Bierman, 40 éves és Lilly Kovács 24 éves házassági engedélye (*marriage licence*). Emil Biermanról: New York State Census 1925, *Ancestry*, Brooklyn, New York, Election District 34. p. 1.; Dickstein, Marin B.: *The New Photoplays. A South Sea Triangle. The Brooklyn Daily Eagle*, 9 June 1924., p. 8.; Direct Music. *Tampa Bay Times* (St. Petersburg, Florida), September 10, 1926. Halála: *New York, Extracted Death Index, 1862–1948, Ancestry*, Emil Bierman 1928.; *Findagrave.com*, Memorial ID: 223102126; Husband a Suicide. *The Decatur Daily* (Decatur, Alabama), October 20, 1928., p. 3. – az International Newsreal alapján más lapokban is megjelent.

⁹⁰ California, County Marriages, 1850–1952, database with images, *FamilySearch*, Frank Zolt and Lilly K Bierman, 07 Sep 1929. (mindketten özvegyek); Lilly Kovacs zongora és Frank Zolt bariton a KMPC-adón: *Los Angeles Evening Express*, December 8, 1930., p. 10. Zsolt Ferenc a pesti Hitelbank alkalmazottjaként zenei pályáról álmodozott. Magánénekórákat vett az Opera karmesterétől, Pető Imrétől, majd a Vígszínház színiiskolájának lett a növendéke. 1921-ben került New Yorkba, ahol elszegődött az Amerikai Magyar Színtársulathoz, majd mint baritonista lett egyre népszerűbb, lásd sz. b.: Magyar énekes sikere Amerikában. *Színházi Élet*, 1923. augusztus 9–25. (34) p. 15. (arcképpel). Az 1930-as években leginkább konferansziéként szerepelt éttermek, mulatók revüiben, mint például a Tokayban, lásd Fejős Zoltán: A Tokay, egy New York-i magyar legenda. *Vasváry Collection Newsletter*, 2018/2 (60.). (http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/18dec/fejos_zoltan_tokay.html)

19. kép. Bibor Olga műsora a Magyar Tájékoztató Könyvtárban.

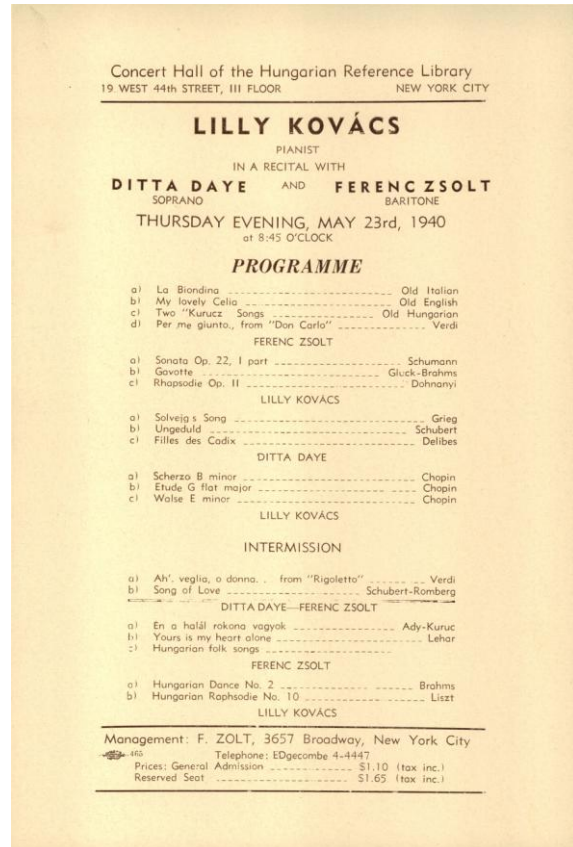
Kovács Lilly elsősorban koncertpianista volt, mégpedig a moziszínpadok rangos előadója. Elvértve szerepelt magyar közönség előtt. Ritka példa, hogy fő előadója volt a frissen szerveződött Tengerentúli Magyarok Világszövetsége által rendezett hajóbálnak 1929-ben. Önálló műsora mellett kísért Reiner Katót, a Magyar Kir. Operaház volt énekesnőjét.⁹¹ Második házassága révén valamelyest közelebb került a magyar körökhöz, néhányszor szerepet vállalt „lazább”, szórakoztató műsorokban, de ragaszkodott saját emelkedettebb színvonalához, például valamilyen klasszikus zongoradarab önálló bemutatásával. A magyar fellépéseiben általában Zs. Kovács Lilly néven szerepelt. A revü nem az ő műfaja volt, sokkal inkább az olyan fellépés, mint amelyet a Columbia Egyetem két „magyarbarát professzora” szervezett 1935 januárjában. A Casa Italiana nevű auditoriumban tartott magyar zenei hangversenyen két Liszt-„sztárdarabot” adott elő, a *Magyar fantázia* zongoraszólamát és a *12. Magyar rapszodiát*. A műsor másik vendége Gábor Arnold, a Metropolitan Opera baritonistája volt, aki Bíbor Olga kísérete mellett három magyar énekszámot szerepelt. A hangulat tetőpontján ráadásként elénekelt az egyik rendező, a volt jugoszláviai követ, John Dyneley Prince, magyarul tudó és az esten beszédet is mondó nyelvészprofesszor saját szerzeményű magyar dalát.⁹²

⁹¹ Ma este találkozik New York és környéke magyarsága a „Vulcania” hajóbálon. *Amerikai Magyar Népszava*, 1929. június 5., p. 6.; Kovács Lilly zongoraművész nő sikerei, *id. mű* 1929 (30. jegyzet). Reiner Katóval korábban szerepelt együtt a St. Louis-i Missouri Theatre-ben 1924-ben, lásd Reiner Kató operaénekesnő sikerei Amerikában. *Színházi Élet*, 1924. november 2–8. (44) p. 20.

⁹² Rendkívüli érdeklődés várja a Columbia egyetem magyar estjét. *Amerikai Magyar Népszava*, 1935. január 17., p. 3.; *New York Times*, 21 January, 1935. Sec. Amusements, 18.; Takaró Géza: Magyar zene-est a Columbia

Az 1930-as évek és az azt követő időszak részletes taglalása kívül esik a tanulmány kérdésfeltevésének szempontjain. A párhuzam miatt még egy hasonló, a magyar zenét népszerűsítő eseménytípusra azonban érdemes kitérni. Bíbor Olga és Kovács Lilly egyaránt szerepet kapott a New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár kulturális programjában.⁹³ Mindketten 1940-ben léptek föl a könyvtár előadótermében magyar, illetve magyarszimpatizáns amerikai közönség előtt. Bíbor Olga más művészek társaságában március 20-án szerepelt, részben szólolistaként – bár a műsor nem részletezte, hogy mit játszott –, részben valószínűleg zongorakísérőként. A nem sokkal korábban Amerikába érkezett operaénekest, Ormos Margitot kísérhette (19. kép). Kovács Lilly mint „ünnepelt magyar zongoraművész” fellépését előzetesen *Egy óra zene* címmel hirdették meg, ami önálló műsort ígért.⁹⁴ A fennmaradt program szerint azonban május 23-án nem önálló pódiumhangversenyt adott, hanem Ditta Daye szopránénekes és Zsolt Ferenc baritonista közreműködésével lépett fel. A fő előadó, a szólalista azonban így is ő volt. Az énekszámokkal tagolt, jól komponált előadói esten kedves műsorszámait játszotta: Schumann-, Gluck–Brahms-, Dohnányi-, Chopin-műveket, lezárásképpen pedig két, minden amerikai (magyar) fórumon szinte elengedhetetlen kompozíciót: a *Magyar táncokat* Brahmstól és egy *Magyar rapszodiát*, a 10.-et Lisztől (20. kép). Ennyiből is látható, hogy a könyvtárban rendezett két koncert jól érzékelteti a két zenészkarrier különbségeit, s részben kifejezi a bejárat út vonal és az előadói karakter eltérő jellegzetességeit is. Megjegyezhető, hogy ugyanebben az időben adott Bartók Béla két koncertet New Yorkban, az egyiket szintén a magyar könyvtár szervezésében a Columbia Egyetemen.

Számtalan rendezvény, fellépés lenne említhető mindkettőjük részéről, de a rendelkezésre álló információk alapján ezekből lényeges változást nem lehet észlelni a két életpálya alakulását, esetleges változását illetően. Mindketten kétségtelenül révbe értek. Nem biztos, hogy úgy,

20. kép. Kovács Lilly zongoraestje a Magyar Tájékoztató Könyvtárban.

egyetemen. *Amerikai Magyar Népszava*, 1935. január 24., p. 2. – A műsorban fellépett még a Pro Hungaria 12 tagú női táncsoportja.

⁹³ Bővebben: Nagy, Zsolt: *Great Expectations and Interwar Realities. Hungarian Cultural Diplomacy, 1918–1941*. Budapest – New York, CEU Press, 2017. pp. 119–132.; Fejős Zoltán: „Kincsek pusztulnak el az évek folyamán az amerikai magyarság kezén”. Vázlatok a magyar kivándorlás és diaszpóra muzealizációjáról. Első rész. *Múzeumcafé*, 83. 2021. pp. 153–229. (pp. 194–213.)

⁹⁴ Az *Ember* 1940. május 11., p. 8. Ezt a címet egy későbbi előzetes már nem szerepelteti: Kovács Lilly hangversenye. *Amerikai Magyar Népszava*, 1940. május 22., p. 5.

ahogy szerették volna vagy ahogy tervezték. Volt-e lelkük mélyén elszámolnivalójuk ifjúkori álmaikkal szemben, nem tudjuk. Nagyon hiányzik a személyes hang: sem mérvadó, érdemi korabeli interjút, sem a pályát illető önreflexiót, visszaemlékezést nem ismerünk egyiküktől sem. A magyar lapok nem szűkölködtek a jelzőhalmozásban, ha olykor írtak Bíbor Olgáról, ám egyszer sem közöltek róla pályarajzot, az egy-két mondatos közhelyeken túl nem interjúvolták meg, és ő sem írt a fellépéseiről, vagy az Argentínában, Uruguayban, Európában, Észak-Afrikában tett útjairól. Kovács Lillyt pedig rutinszerűen „elintézték” örökös jelzőjével, hogy „világhírű magyar zongoraművésznő” – ha egyáltalán a lapok hasábjaira került a neve. Így nincs arról hiteles képünk, hogy hogyan élték meg sorsuk alakulását, s mi volt a véleményük művészi karrierjükéről. A mai szemlélő utólagos benyomása talán az, hogy a két pálya zeneileg mintha valamivel alsóbb szinten teljesedett volna ki, mint amit a képzettség előrevetített, mint ahonnét elindultak. Karrierjüket az 1920-as évek bonyolult amerikai zenei világa és feltételrendszere alakította, beleértve a háború után megnyílt lehetőségeket és a zenei élet belső korlátait, valamint az itt dívó sajátos előadói műfajokat s médiumokat. Mindemellett a magánéleti körülményektől, drámáktól sem lehet eltekinteni, továbbá a női életpályalehetőségek zártságától, amelyek együttesen alakították kettejük amerikai életrajzát. Az Egyesült Államokban eredeti céljuk talán más volt, mint amerre mentek és amit elértek, de semmi esetre sem beszélhetünk kudarcról, sikertelenségről, mert új hazájukban elismerésekben bővelkedő, gazdag életpályát s tartalmas életet mondhattak magukénak.

21. kép. Bibor Olga. 1951.

Az életrajz utolsó „felvonása”, hogy mindketten Floridába költöztek. Bíbor Olga magyar s amerikai fellépésekben bővelkedő, mozgalmas időszak után 1947-ben hagyta el New Yorkot. Búcsúestjét a Kossuth Rádió Kultur Bizottsága és a Testvériség Bronxi Női Csoport március 30-án rendezte meg, de valószínűleg más körökben is tartottak hasonló, hiszen rá

igazán minden magyar rendezvény szervezői számíthattak. Legyen az hazafias – „horthysta” vagy irredenta –, munkásmozgalmi – „vörös”, mint a búcsúestet rendező két testület –, világi-profán-szórakoztató, egyházi – római katolikus, református vagy izraelita –, csak a zenét, a műsort nézte, a közösségi szolgálatot. Emiatt, s talán a férje révén vállalt aktív szerepet a Park Avenue-i Zsinagóga kulturális életében is.⁹⁵ Miamiban a magyar református egyháznál orgonált, de gyakran közreműködött nyilvános amerikai koncerteken is, zongorakíséretet adott operaénekeseknek, hangszeres szólistáknak, kórusoknak (21. kép). Hosszú élet adatott meg neki, 94 éves korában hunyt el 1983-ban Miami Beachben.⁹⁶ Kovács Lilly valamivel később költözött délre. 1950-ben még egy ízben fellépett Zsolt Ferencsel New York egyik akkortájt divatos magyar éttermében, a Hungarian Gardenben, ahol férje az esti műsorok konferansziéja volt. A bevezetőben említett, Bíbor Olgával 1952-ben adott közös műsoruk idején azonban már ő is Floridában lakott. Mindketten tagjai voltak az ottani Magyar Amerikai Kultur Klubnak. Egy-egy elszórt hír szerint alkalmanként Kovács Lillynek is voltak még koncertjei, a korábbiakhoz képest azonban jóval ritkábban. Pályája 1976-ban zárult le Miamiban bekövetkezett halálával.⁹⁷

Képjegyzék

1. Kovács Lilly tanárával, Nagy Gézával. *Tolnai Világlapja*, 1915. december 16. p. 14.
2. Kovács Lilly. *Színházi Élet*, 1918. 27. sz. p. 30.
3. Kovács Lilly. *Színházi Élet*, 1920. 16. sz. p. 22.
4. Munkácsy János. *Musical Courier*, November 6, 1907. p. 42.
5. Munkácsy, *The Violinist*, November 12, 1911. 1. sz. p. 42.
6. Hanglemez. *Olga Bibor Peasant Jazz Orchestra* felvétele, Forrás: DAHR.
7. Munkácsy Olga Zenekara. Forrás: Discogs.com.
8. Bíbor Olga portréja. *Amerikai Magyar Népszava*, 1932. április 20. p. 2.
9. Bíbor Olga portréja. Endrey Jenő: Vádirat. Őszinte vallomások az amerikai magyarság életéről. 2. köt. New York, [193?] p. 214. Forrás: Internet Archive.
10. A Capitol mozisínház nézőtere. Képeslap, New York Public Library Digital Collections.
11. A Capitol mozisínház reklámja. Heti műsor, 1922. Forrás: magángyűjtemény.
12. A *Grand Larceny* című film bemutatója. *New York Tribune*, February 26, 1922. Part IV. p. 3.
13. Kovács Lilly rádiókoncertet ad. 1925. *The Brooklyn Daily Eagle*, June 7, 1925. Part B. p. 8.
14. A Fenway mozi hirdetése, Boston. *Boston-Heights*, April 21, 1925. P. 5.

⁹⁵ Tanúsítják a *The Scroll: The Park Avenue Synagogue Bulletin* számai 1938-tól. Ez a hitközségi lap emlékezett meg arról is, hogy Bíbor Olga meghívást kapott az Eleanor Roosevelt tiszteletére adott zenei program előadói közé, amely az elnök beiktatási ceremóniájának részét képezte, lásd *The Scroll*, Jan 28, 1941., p. 4. – Ehhez magyar forrás egyelőre nem került elő.

⁹⁶ A búcsúdélután: *Magyar Jövő*, 1947. március 26., p. 4.; Florida, Death Index, 1877–1998, index, *FamilySearch*, Olga Bibor Stern, 1983. Stern Olga Bibor [obit.]. *The Miami Herald* (Miami, Florida), 28 December 1983., p. 19. Nincs tudomásom arról, hogy valamely magyar lap közölte volna halálhírét.

⁹⁷ Zsolt Ferenc művésztje március 30-án. *Magyar Jövő*, 1950. március 23. p. 10. Halálakor lakhelyeként New Yorkot tüntették föl, ami vagy tévedés, vagy arra utal, hogy ottani lakását is fenntartotta: United States Social Security Death Index, database, *FamilySearch*, Lilly Zolt, Apr 1976. Férje 1966-ban halt meg, uo. Frank Zolt, July 1966. A magyar sajtó Kovács Lilly haláláról sem emlékezett meg.

15. *Los Angeles Evening Post-Record*, September 1, 1923. p. 20.
16. A Rialto mozi hirdetése, New York. *New York Times*, May 3, 1925. Sec. 8. p. 4.
17. Marks Strand mozi, Brooklyn. Képeslap, Columbia University Libraries Digital Collections.
18. Kovács Lilly. *The Eagle* (South Sioux City, Nebraska), November 15, 1928. p. 7.
19. Bíbor Olga műsora a Magyar Tájékoztató Könyvtárban. Másolat. Somogyi-könyvtár, Szeged. Vasváry-gyűjtemény.
20. Kovács Lilly zongoraestje a Magyar Tájékoztató Könyvtárban, Somogyi-könyvtár, Szeged, Vasváry-gyűjtemény.
21. Bíbor Olga. *The Miami News Sun*, April 1, 1951. p. 32.